

Úvodné slovo

Milí čitatelia a priaznivci! Dostáva sa k Vám celkovo 33. číslo časopisu Kremnický letopis. Jeho obsahom sú ďalšie štyri texty z dejín Kremnice a jej okolia. Témou prvého príspevku od Ivet Neuschlovej je stredoveký oltár sv. Mikuláša z Lúčok (pôvodne z Kremnice), ktorý je dnes uchovávaný v Národnej galérii v Budapešti. Prof. Boris Banáry vo svojom článku približuje dejiny hudby na kremnickom gymnáziu. O dejinách hospodárstva v bývalom okrese Kremnica v období rokov 1939 - 1945 sa dočítate v texte Miriam Kostrianovej. Číslo uzaviera polemický článok Daniela Haasa Kianičku o pamätných tabuliach Jozefa Cígera Hronského v Kremnici.

Prajeme Vám príjemné čítanie!

Mgr. Daniel Haas Kianička, PhD., predseda o. z. SOS Kremnica

Obsah

- s. 4 - 13, *Ivet Neuschlová*: **Vývojové tendencie tabuľového maliarstva v stredoslovenských banských mestách na konci 15. a začiatku 16. storočia**
- s. 13 - 17, *Boris Banáry*: **Hudba na kremnickom gymnáziu**
- s. 17 - 23, *Miriam Kostrianová*: **Hospodárska situácia v okrese Kremnica ako súčasť Pohronskej župy v rokoch 1939 - 1945**
- s. 24 - 34, *Daniel Haas Kianička*: **Pamätné tabule Jozefa Cígera Hronského v Kremnici**

**Toto číslo časopisu
vychádza s finančnou podporou
Mesta Kremnice**

Vývojové tendencie tabuľového maliarstva v stredoslovenských banských mestách na konci 15. a začiatku 16. storočia

Ivet Neuschlová

Už od počiatkov kresťanstva tvoril oltár dôležitú súčasť kostola a v súvislosti s rozrastajúcim sa vplyvom kultu mučeníkov sa oltáru prikladala priama súvislosť so zbieraním a uchovávaním ostatkov svätcov v relikviách. Gotické retabulá, čiže retabulá s krídlami, v priebehu 15. storočia prechádzali do zložitejších sústav pohyblivých krídel, ktoré sa dali otvárať, zatvárať a umožňovali tak obmeny prispôbené liturgickým potrebám. Ich umelecká výzdoba umožňovala viacnásobné programové a tematické zoskupenia. Prvé krídlové oltáre sa na území Slovenska objavujú na konci 14. a začiatku 15. storočia. To, ako a prečo oltáre vznikali, záviselo od objednávateľa kostola alebo od dodávateľa samotného oltára. Postupom času sa začali oltáre objavovať aj vo svetskom prostredí, kde boli určené aj pre súkromnú potrebu. Gotickí maliari a sochári boli spočiatku súčasťou cechov, boli anonymní. Až s rozvojom meštianskej kultúry sa v druhej polovici 15. storočia na Slovensku začínajú objavovať významnejšie autorské osobnosti, pre ktoré je charakteristický autorský podpis, či už v podobe monogramu alebo iba krstného mena. Avšak nie pri každom diele je to také jednoznačné.¹

Obdobie poslednej štvrtiny 15. a prelomu 16. storočia v oblasti stredného Slovenska súvisí s vrcholom hospodárskeho rozmachu. Mestá ako Banská Štiavnica, Kremnica a Banská Bystrica sa stali najbohatšími v celom Uhorsku. Ich rozvoj bol spojený najmä so vzostupom efektívnejšej ťažby a spracovaním rúd s vysokým obsahom drahých kovov medi, striebra a zlata. So stúpajúcou hodnotou vzácnych kovov vzrástol aj nový spôsob technologických poznatkov, ktorý možno chápať aj ako nový spôsob myslenia presahujúci hranice lokálnych možností. Tak ako sa tento posun odzrkadlil v spoločnosti, tak ovplyvnil aj situáciu v umení.²

Podmienky pre vývoj tabuľového maliarstva v tomto prostredí vytvorilo bohatstvo stredoslovenských miest, v ktorých bohatí mešťania venovali pozornosť najmä krídlovým oltárom. Tabuľové maliarstvo bolo v oblasti stredoslovenských banských miest na konci 15. storočia ovplyvnené vynájdenním kníhtlače a rozšírením grafických techník, kedy boli drevorezy nahradené medirytinou, čo umožňovalo tlačiť početnejšie kópie bez rýchleho opotrebovania. Týmito technikami došlo k výraznému prelomu vo vizuálnej kultúre. Osvojenie si nových grafických predlôh sa mohlo stať podnetom pre individuálnejšie maliarske riešenie. Ľahšia dostupnosť a väčšia rôznorodosť zobrazení viedla k slobodnejšiemu a individuálnejšiemu výtvarnému prejavu. Situáciu vo výtvarnom umení spoločnosť vnímala ako posun, ktorý sa rozvíjal aj s nastupujúcim humanizmom a reform-

nými myšlienkami šíriacimi sa z nemeckých univerzít. Jednu z možných zmien vo vtedajšej kultúrnej spoločnosti vytvorilo aj výsadné postavenie banských miest. Prichádzalo sem mnoho cudzích banských odborníkov, obchodníkov a remeselníkov, prostredníctvom ktorých sa vplyv humanistických myšlienok šíril rýchlejšie a vznikala tak možnosť osobitnejšieho vizuálneho výrazu. Avšak pokusy detailnejšie definovať vplyvy a pôsobenie maliarskych dielní v stredoslovenských banských mestách je problematické. Okrem informácií o vyplácaní väčších či menších finančných položiek za maliarske práce podrobnejšie údaje o dlhodobom pôsobení maliarskych dielní chýbajú.³

Etapu neskorej gotiky v stredoslovenských banských mestách charakterizujú tri významné maliarske osobnosti – Majster z Kremnice (Majster z Lúčok), Majster z Jakuba (Banská Bystrica) a Majster MS (Banská Štiavnica). Ide o anonymných tvorcov, avšak ich diela tvoria významnú etapu v dejinách výtvarného umenia na prelome 15. a 16. storočia. Z tejto éry sa nám nedochovali podrobnejšie písomné doklady o umelcoch pôsobiacich v posledných dekádach 15. storočia v banskom prostredí. Na druhej strane je možné uvažovať minimálne o jednej maliarskej dielni, ktorá súvisela s maliarskou tvorbou v banských mestách. Aj pre putujúcich majstrov museli byť vytvorené podmienky, aby mohli svoje zákazky vytvoriť a prispôbiť ich miestnym zvykom. V súvislosti s Majstrom z Kremnice môžeme hovoriť o existencii miestnej rozsiahlej dielne z poslednej štvrtiny 15. storočia. O jej aktivitách najlepšie vypovedá oltár sv. Mikuláša z Lúčok, ktorý je výsledkom práce samotného majstra a jeho učňov.⁴ Hoci predpoklad o existencii dielne Majstra z Kremnice nemožno úplne potvrdiť. Je tu však určitá príbuznosť vo výtvarnom a ikonografickom prejave.

Oltár sv. Mikuláša od Majstra z Kremnice

V stredoveku obec Lúčky (nazývaná nemecky v podobe *Honneshau*) patrila mestu Kremnica. Prvýkrát sa spomína v roku 1429, keď sa z vlastníctva banskej komory dostala do majetku Kremnice. Počiatky tejto obce sú však staršie. Siahajú do 14. storočia, pričom ich zakladateľom bol prvý kremnický richtár Jánom.

Dominantou obce je neskorogotický jednolodový kostol sv. Mikuláša s polygonálnym presbytériom, menšou sakristiou a hlavnou loďou zaklenutou dvoma poľami krížovej klenby. Kostol bol vystavaný v roku 1487.

Oltár sv. Mikuláša je jedným z najzásadnejších diel

**Fotografia Kostola sv. Mikuláša v Lúčkach pri Kremnici, 1908,
zdroj: TÖRÖK, Gyöngyi. *Der Nikolausaltar aus Jánosrét...*, s. 7.**

medzi krídlovými oltármi poslednej štvrtiny 15. storočia (vytvorený okolo roku 1473) v prostredí stredoslovenských banských miest.⁵ Oltár je neobyčajný vysokou kvalitou tabuľových malieb vytvorených Majstrom z Kremnice a učňami z jeho dielne. Pôvodne oltár vznikol pre farský kostol v Kremnici a do Lúčok bol prene-

sený až v roku 1713. Aj z tohto dôvodu sa z pôvodného označenia Majstra z Lúčok, stal Majster z Kremnice. Spolu s ďalšími dvoma gotickými oltármi Panny Márie a sv. Kataríny bol v roku 1912 odpredaný do Budapešti, a to z dôvodu nedostatku finančných prostriedkov na opravu kostola.⁶

Oltárna archa a štít

V strede oltárnej archy sa zachovala plastika sv. Mikuláša čiastočne aj s polychrómiou. V ľavej ruke pôvodne držal biskupskú berlu a jeho pravá ruka naznačuje žehnajúce gesto, ktoré nebolo v spojitosti so sv. Mikulášom až také obvyklé. Takéto zobrazenie sv. Mikuláša bolo odvodené od byzantských ikon a vyskytovalo sa aj v neskorogotických rezbárskych prácach.⁷ Po stranách plastiky sv. Mikuláša je vyobrazená štvorica svätých biskupov – sv. Erazmus, sv. Biskup, sv. Ulrich a sv. Wolfgang. Postavy sú namaľované v iluzívnych nikách podobne ako pri oltárnom type tzv. *Viereraltar-u*.⁸ Štít chýba, avšak vieme, že oltár bol zvýraznený hexagonálnym baldachýnom a ukončený fiálou. Stredná najvyššia fiála bola na vrchole zdobená kvetom, lemovaná dvoma zakrivenými vrcholmi, ktoré zdobili listy a rozvetvovали sa ako konáre stromu. Po jej stranách sa nachádzali menšie fiály končiacie taktiež na vrchole kvetom.

Zvláštnosťou oltára sv. Mikuláša je, že oltárna archa je iba prehĺbená nika so sochou sv. Mikuláša s postrannými vyobrazeniami štyroch svätých biskupov a v dvoch širších poliach s maľbami sv. Petra a Pavla, ktoré sú plasticky orámované. Oltár predstavuje zaujímavý prechod medzi krídlými oltármi, ktoré sú tvorené iba tabuľovou maľbou, a tými, ktorých hlavná časť pozostáva z oltárnej archy doplnenej maľbami iba na krídlach oltára. Usporiadanie štyroch biskupov okolo sochy sv. Mikuláša, maľované konzoly na podstavcoch a plastické prvky oltára vytvárajú ilúziu, že všetky stojace postavy sú rezbárskym dielom. Tento dojem je zdôraznený aj spôsobom, akým boli zobrazené postavy sv. Petra a Pavla v priestore, v ktorom je vyjadrená jeho hĺbka a plasticita ich odevov. Postavy so sochou sv. Mikuláša komunikujú vzájomným natočením k nej. Ak by sme si však mysleli, že takýto typ oltára vznikol pre nedostatok finančných prostriedkov na rezbársku výzdobu, potom by sme si nemohli byť istí ani tým, že by takéto umelecké prepojenie sochárskej a maliarskej výzdoby určilo novú štruktúru diela. Takto iluzívne maľované sochárske reprezentácie sa sprvu rozšírili v holandskom umení. Boli to tzv. „*grisaille*” – reprezentácie kamenných sôch na konzolách, ktoré sa nachádzali na vonkajších stranách krídlých oltárov.⁹

Vnútorne tabule oltárnych krídel

Ústrednou témou Oltára sv. Mikuláša sú výjavy z jeho života. Zachovávajú ikonografický typ svätca v biskupskom rúchu s biskupskou mitrou, nad hlavou so zlatou svätožiarou a v niektorých vyobrazeniach držiaceho v rukách biskupskú berlu. Zobrazenia vnútorných oltárnych krídel obsahujú príbehy súvisiace s jeho legendou, ktoré maliar prispôbil príbehom z biblie a z knihy *Legenda aurea* od Jacoba de Voragine. Avšak tieto obrazové verzie legendy sú prispôbené aj lokálnym tradíciám.

Príbeh o jeho legende začína v ľavom hornom rohu ľavého oltárneho krídla. Prvý výjav zobrazuje jeden z najstarších skutkov sv. Mikuláša, ktorý bol známy už z gréckej verzie legendy a jeho popularita sa rozšírila na západ. Je to dar trom dcéram chudobného šľachtica, ktorý vytvoril základ ľudovej tradície sviatku sv. Mikuláša 6. decembra. Tento príbeh hovorí o tom, ako otec troch dcér nemal na svadobné veno, a tak ich poslal pracovať do nevestinca, aby si naň zarobili. Keď sa o tom dozvedel sv. Mikuláš, tak im v noci po dobu troch dní cez okno do domu hádzal hrudu zlata zabalenú do kusu látky. Na tretí deň sa chudobný šľachtic rozhodol bdiť celú noc, aby zistil, kto je jeho tajomný dobrodinec.

Postava sv. Mikuláša je oveľa väčšia ako postavy ostatné. Cez veľké okno vidíme gotický dom, v ktorom sedia tri dcéry chudobného šľachtica, opierajú sa o lakte a spia. Dve z nich majú zlato od sv. Mikuláša položené v lone. Táto scéna zobrazuje moment tretieho dňa, kedy zlato sv. Mikuláš doniesol pre tretiu dcéru. Gesto zdvihnutia pokrývky hlavy chudobným šľachticom naznačuje, že chce poďakovať za tento dar. Maliar presvedčivo vykreslil dom aj priestor interiéru a kamennú cestu pred ním. Podrobné vyobrazenie gotickej architektúry s okrúhlou klenutou arkádou, okenným otvorom zdobeným ornamentom s naznačením dverí interiéru a klenby svedčí o snahách maliara vytvoriť realistický dojem. Ikonografia scény zodpovedá rozšírenému typu „otvorených interiérov“, zatiaľ čo motív sediacich spiacich dievčat opierajúcich sa o lakte sa častejšie objavoval v talianskych reprezentáciách 14. a 15. storočia severne od Álp.¹⁰

Druhá horná scéna ľavého oltára spája dva legendárne motívy známe už z gréckej tradície, týkajúce sa sv. Mikuláša, Dianinho oleja a stroskotaných námorníkov. Táto legenda hovorí o námorníkoch, ktorí prosili sv. Mikuláša v búrke o pomoc. Svätec sa im zjavil ihneď, pomohol im napnúť plachty a laná a more ukludnil. Ďalšia časť legendy hovorí o tom, že počas života sv. Mikuláša bolo stále rozšírené uctievanie pohanských bohov. Boli to obeť bohyni Diane, ktoré sa vykonávali pod stromom. Sv. Mikuláš tieto obeť strikne zakazoval a strom, pod ktorým sa obetovalo, nechal vždy sŕať. Ale ani toto nezostalo bez pomsty. Diabol pripravil spaľujúci olej, ktorým sa chcel sv. Mikulášovi pomstiť. V legende o námorníkoch sa ďalej hovorí o zjavení ženskej postavy, ktorá podala olej námorníkovi plaviacim sa do kostola sv. Mikuláša a požiadala ich, aby ním potreli steny predsieňového nádvoria kostola. V tú istú hodinu sa im na inej lodi zjavil sv. Mikuláš, vysvetlil námorníkovi, aký nebezpečný náklad nesú a povedal im aby vyliali olej do mora. Olej na hladine dlho horel a aj v tejto súvislosti námorníci poznali, že ich sv. Mikuláš oslobodil od smrti zhorením. V tomto bode Jacobus de Voragine nepíše nič o búrke, ale vo variácii legendy z 9. storočia, ktorá hovorí o jednom z vyššie uvedených identických príbehov o zničení Artemidinho chrámu Myre sv. Mikulášom, môžeme čítať: „*Ako námorníci*

Gotický Oltár sv. Mikuláša z Lúčok pri Kremnici - celkový pohľad, okolo 1473,
zdroj: TÖRÖK, Gyöngyi. *Der Nikolausaltar aus Jánosrét...*, s. 13.

Fotografia interiéru Kostola sv. Mikuláša v Lúčkach pri Kremnici s gotickým Oltárom sv. Mikuláša, 1908, zdroj: TÖRÖK, Gyöngyi. *Der Nikolausaltar aus Jánosrét...*, s. 8.

vyliali „zlý“ olej do mora, ktorý urobil veľké vlny, že len s pomocou svätca bolo možné zachrániť loď s námorníkmi pred potopením. “**11**

V tejto scéne oltára je zobrazený diabol, ktorý rýchlo uteká pred horiacimi plameňmi, zatiaľ čo horiaci olej

vylieva jeden z členov posádky priamo do vody. Traja z námorníkov sa snažia bojovať s blížiacou sa katastrofou použitím pádiel, čo môže poukazovať aj na ich poznatky o splavovaní rieky. Na ľavej strane sa modlí starší muž a postava v strede naklonená k nej ukazuje prstom na

diablom zlomený stožiar. Postava na pravej strane stožiaru, s turbanom stiahnutým do polovice tváre, si drží tvár oboma rukami a ilustruje gesto zúfalstva. Maliarovi sa podarilo dobre sklbiť kompozíciu aj s dvoma postavami, ktoré sú voči divákovi zobrazené chrbtom. Tento motív zobrazenia postáv zozadu, ktorý pomáha taktiež objasniť priestorové usporiadanie skupiny, sa rozšíril z holandského umenia. Oblečenie, najmä rôzne turbany a klobúky, ako aj loď, stožiar a výšivka na plachte sú charakteristické detailnosťou. Plachta lode je veľmi nápadná a zdobená vyšívaním, môže pripomínať oltárny obrus, čím kladie väčší dôraz na samotný zázrak. Zaujímavou časťou tohto výjavu je aj záhadná modrastá krajina v pozadí, ktorá pokračuje ďalej vo víriacej vode a svedčí o znalosti zákonov perspektívy.

Scéna je tiež symbolickým vyjadrením viery v kresťanstvo. V iných zobrazeniach je napríklad táto scéna doplnená postavami, ktoré padajú z lode do vody a symbolizujú neveriacich. Okrem pozície ochrancu majetku a obchodníkov z východu, bol sv. Mikuláš uctievaný aj ako patrón námorníkov a lodí. Jeho popularita v stredoveku v tomto smere nepochybne súvisela s významom lodnej dopravy v tom čase. Práve v banskom prostredí môžeme túto scénu chápať ako symbolickú paralelu. Zo sv. Mikuláša sa stáva ochranca nielen námorníkov, ale aj toho čo loď preváža, v tomto prípade to môže byť práve zlato, ktoré sa ťažilo a vyvážalo z Kremnice.¹²

Dolné obrazy ľavého oltárneho krídla zobrazujú dve po sebe nasledujúce scény legendy – krivú prísahu pred sudcom a zázrak zlata ukrytý v palici. Tento príbeh hovorí o kresťanovi, ktorý si požičal od žida peniaze a keďže nemal žiadneho iného ručiteľa, prisahal na oltár sv. Mikuláša. Keď žid požadoval svoje peniaze od kresťana naspäť, ten tvrdil, že mu peniaze už vrátil. Kresťan bol prinútený na súde prisahať, že pôžičku vrátil, zatiaľ čo požičané peniaze ukryl do palice, ktorú mu počas prísahy musel žid podržať. Nevedel, že sa jedná o leš, a tak mu palicu vrátil. Keď sa podvodník po súde vybral domov, prešiel ho voz, peniaze sa mu z palice vysypali a on zomrel. Žid si chcel svoje peniaze zobrať späť len pod podmienkou, že mŕtveho kresťana vzkriesi sv. Mikuláš. To sa aj stalo a žid sa po tomto zázraku obrátil na kresťanskú vieru.

Na ľavom zobrazení ľavého oltárneho krídla vidíme scénu falošného svedectva. Kresťan prisahá pod krucifixom, ktorý drží sudca a za ním je stojaci žid, rozpoznateľný podľa pokrývky hlavy. Živé gestá iných postáv, obzvlášť tej, ktorá poukazuje na kľáčiaceho kresťana, naznačujú, že ide o divákov, ktorí nevedia, že sa stalo niečo nespravodlivé. Maliar zobrazil priestor podľa podobných princípov, ako to urobil v scéne daru chudobnému šľachticovi. Trón so zdobeným baldachýnom pôsobí tiež ako priestorový prvok. Otvorené okná a časť dverového otvoru naznačujú, že sa scéna odohráva v uzavretom priestore. V okne je postava sv. Mikuláša, tentoraz s otvorenou knihou, akoby to bola varovná pripomienka podvodnej prísahy. V rámci tejto scény

zobrazil maliar niekoľko skutočne reálnych detailov zo života – vyrezávaný Corpus Christi, na ktorý musel kresťan prisahať, zodpovedá zachovaným príkladom stredovekých právnych postupov.¹³ Rozdielne oblečenie ľudí, kožušinová kapucňa a čelenka sudcu, špicaté topánky, charakteristická pokrývka hlavy žida a turban podávajú obraz o neskoro stredovekej móde, ako aj o každodennom živote tej doby.

Prepojenie nasledujúcej scény na pravej strane s predchádzajúcou dosiahol maliar tým, že žida a jeho spoločníka zobrazil v rovnakom oblečení a s podobnými gestami. Avšak ich výraz tváre je trochu odlišný. V nasledujúcej scéne obe postavy stoja pred oblúkovou architektúrou, ktorá pôsobí ako mestská brána vedľa opevnených kamenných múrov s profilovaným horným koncom, cez ktoré je možné vidieť široký výhľad na krajinu. Nad opevnením je opäť zobrazená polpostava svätca. V popredí leží mŕtvy kresťan a v ruke stále drží rozbitú palicu, z ktorej sa vysypali peniaze. Z hľadiska kompozície si treba všimnúť pootočeného jazdca s vozom, ktorý poukazuje na gestá oboch mužov. Zobrazenie nad palicou, teda nákladný voz, konský postroj a sedlo zodpovedajú detailnému pozorovaniu reality. Zobrazenie tejto scény, na základe ktorej veritelia peňazi a bankári uctievali sv. Mikuláša ako svojho patróna, je na krídlových oltároch veľmi zriedkavé. Toto vyobrazenie poukazuje na rozvinutý mestský život.

Pravá štvorica vyobrazení oltárnej tabule začína príbehom, ako zlodeji okrádajú židovského kupca a ten bije sochu sv. Mikuláša. Legenda hovorí o židovskom kupcovi, ktorý si do svojho domu postavil sochu sv. Mikuláša preto, aby mu strážila majetok, keď bude z domu preč. Jedného dňa, keď bol kupec na cestách, jeho dom vykradli zlodeji a jediné čo mu tam nechali, bola socha svätca. Keď to židovský kupec zistil, chcel potrestať sv. Mikuláša za to, že mu neochránil majetok a tak „zbil“ sochu s jeho podobizňou. Dobitý a krvavý sv. Mikuláš sa zjavil v lese zlodejom, ktorí si rozdeľovali ukradnutý majetok a prikázal im priznať sa, lebo inak ich stihne boží trest. Zlodeji o zázraku povedali židovi a majetok mu vrátili. Po tomto sa zlodeji a okradnutý žid obrátili na kresťanskú vieru.

V hornej časti pravého oltárneho krídla je zobrazená scéna krádeže, kde stĺp rozdeľuje miestnosť na dve časti – v jednej sa odohráva krádež, v druhej trestanie sochy svätca. Pohľad sa otvára do klenutého obytného priestoru s množstvom sekulárneho nábytku. Ide o tyč na šaty, z ktorej zlodej strháva kus zavesenej drapérie a dve truhlice s kovaním, z ktorých jednu má jeden zo zlodejov na ramene a z druhej zlodej kradne mešce s peniazmi. Zvláštnym vyobrazením je podlhovastá skriňa, ktorá sa objavovala väčšinou v priestore sakristií, alebo knižníc na území Uhorska. Cimburie na skrini a tvar jej kovania pripomínajú knižničný kabinet z farského kostola v Bardejove (Bártfa).¹⁴

V nasledujúcej scéne maliar rieši reprodukciu interiéru – rovnako ako v predošlej scéne – pomocou vnú-

tornej rámcovej architektúry. Architektonické rámce sú v týchto dvoch zobrazeniach inej farby a skladajú sa z rôznych architektonických foriem. V scéne krádeže a trestu nájdeme bočné mramorové stĺpy, ktoré podpierajú oblúk, zatiaľ čo v scéne trestu so zlodejmi, ktorí majú spútané nohy, je miestnosť akoby uzavretá masívnymi arkádami. Živé gestá sv. Mikuláša a konvertovaných židov poukazujú na dialóg. Svätý Mikuláš je oveľa väčší ako ostatné postavy (rovnako ako na scéne daru dcéram chudobného šľachtica), pretože nepatrí do sféry tohto sveta. Tu sa opakuje zobrazenie sv. Mikuláša takmer zrkadlovo z prvej scény ľavého krídla.

Scéna, v ktorej svätý Mikuláš žiada zlodejov ukrytých v lese, aby vrátili ukradnutý majetok, chýba, ale na poslednej scéne je vidieť pokánenie žida a zlodejov. Maliar tohto oltára vytvára zobrazenia udalostí ako je krádež a trest prostredníctvom ikonografickej tradície zo 14. storočia. Na oltároch z 15. storočia častokrát mizne scéna samotnej krádeže majetku a zostáva iba zobrazenie sochy, ktorá je bičovaná alebo bitá palicami.

Dolná ľavá scéna pravého oltára zobrazuje epizódu, v ktorej sv. Mikuláš zabráňuje poprave troch nevinných rytierov. Tento príbeh hovorí o guvernérovi, ktorý bol podplácaný a odsúdil na smrť troch nevinných rytierov. Keď to svätý počul, ihneď sa ponáhlal do mesta, kde mali byť rytieri sťatí. Keď prišiel za mesto, našiel tam troch nešťastníkov, ktorí už kľáčali a mali zaviazané oči. Kat dvíhal svoj meč, aby im sťal hlavy. Svätý Mikuláš vytrhol meč z ruky kata a vyslobodil rytierov.

Svätý Mikuláš, ktorý sa objavuje na oblakoch, drží meč kata, aby zabránil sťatiu. Modrasté zelené farby ideálnej krajiny s lyrickou náladou zdôrazňujú robustnú postavu kata v červenom a žltom šate. Je to jediná scéna z vnútorných krídel oltára, ktorá sa odohráva výlučne v krajine, hoci sme sa už stretli s podobným zobrazením skalnatých ciest, kopcov a skál v pozadí dvoch ďalších scén tohto oltára. Tu sa po prvýkrát objavuje mimoriadne rozvinutá schopnosť zobrazenia krajiny, ktorá dosahuje svoj vrchol na vonkajších krídlach oltára. Zákruty cesty vedú pohľad do pozadia. Pozdĺž cesty je vidieť stromy maľované jemnými ťahmi štetca, rôzne budovy a kostoly. Vyobrazenie popravy troch mladých rytierov ukazuje v ikonografii v priebehu stredoveku ich najstabilnejšiu formu. Na rozdiel od iných legendárnych scén zobrazených v ranom stredoveku, ktoré sa zriedka objavili neskôr, táto scéna si zachovala nielen svoju popularitu, ale je aj jednou z najčastejšie vyobrazených udalostí zo života sv. Mikuláša.¹⁵

Posledným zobrazením pravého oltárneho krídla je hrobka sv. Mikuláša s pútnikmi. Podľa legendy sv. Mikuláš „opustil pozemský život“ v roku 343, sprevádzaný piesňou nebeskou. Bol pochovaný v mramorovej hrobke. Pri jeho hlave vytryskla olejová fontána, pri nohách vytryskla fontána s vodou a z jeho kostí tečie až do dnešného dňa svätý olej, ktorý vylieči každú chorobu.¹⁶ V tomto zobrazení vidíme sv. Mikuláša cez okrúhly klenutý rám zdobený krabmi a otvárajúci sa do interiéru

kostola s rebrovými klenbami, ktoré sú podporené stĺpikom a oknami. Svätý spočíva v obrovskom sarkofágu, pri ktorom chorí a zmrzačení čakajú na zázračnú liečbu. V popredí kľáči modliaca sa žena so svojím mŕtvym dieťaťom, dúfajúc v zázrak.

Uctievanie sv. Mikuláša sa rozšírilo v stredovekej Európe, najmä na vodných cestách. Bol najpopulárnejším a najobľúbenejším v pobrežných mestách na severe a pozdĺž Rýna, Dunaja a Visly. Keď poznáme jeho legendu, chápeme, že bol ochrancom nielen cestujúcich, ale aj obchodníkov a bankárov, a tak sa stal jedným z najobľúbenejších svätcov „buržoázneho“ stredoveku.

Kristus na hore Olivovej a Ukrižovanie na vonkajších oltárnych krídlach

Na vonkajších oltárnych krídlach sa nachádza zobrazenie scén Kristus na hore Olivovej a Ukrižovanie. Tieto výjavy nie sú spojené len obsahovo, ale aj kompozične cez bohato znázornenú krajinu. Skala olivovej hory so zobrazením kalicha je úplne na okraji ľavého krídla, a tým pádom je posunutá do centra výjavy. Línia kopca, ktorá sa diagonálne zvyšuje, vedie pohľad k hlavnej scéne Ukrižovania. Monumentálna postava kľáčiaceho Krista na Olivovej hore sa pozerá na budúce utrpenie ako na víziu. V prednej časti scény Olivovej hory spia traja apoštoli. Vizuálna línia ležiacich postáv svätého Petra a Jána v dolnej časti obrazu pokračuje cez svätého Jakuba k stredu až k vojakom, ktorých vedie Judáš. Zatiaľ čo línia plotu privádza pohľad priamo na Ježiša, za plotom sa otvára pohľad na širokú ulicu, ktorá je obkolesená stromami. Ulica vedie k mestu s mnohými vežami a hradbami. Hrad na vysokej skale pred mestom zvýrazňuje ľavý roh oltárneho krídla. Za mestom vidíme krajinu s jemnými vrcholmi.

Ukrižovanie je obsahovo, kompozične aj maliarsky najdôležitejšia tabuľa oltára. V prednej rovine obrazu najbližšie k divákovi je mŕtvy Spasiteľ na kríži. Plasticky modelovaná postava Krista zdôrazňuje monumentalitu dreveného kríža, ktorý je dekoratívne zdobený rúškou a dodáva zobrazeniu dynamiku. Pri kríži kľáči Mária Magdaléna vo svetskom brokátovom šate, objíma kríž a vlasy jej padajú na ramená. Jej postava je odlišená od skupín vľavo a vpravo pri kríži a tým, že je zobrazená k nemu najbližšie, patrí do trúčliacej skupiny postáv. V pravej časti pri kríži je zobrazený Ján evanjelista, ako podopiera smútiacu Máriu, ktorá je zahalená do bieleho plášt'a. Ostatné postavy za ňou zobrazil maliar len prostredníctvom ich svätožiar. Máriine klesajúce ruky, hlava skláňajúca sa na stranu a pohľad uprený dole naznačujú jej bezmocnosť. Sv. Ján dvíha plášťom zakrytú ľavú ruku a chce si utrieť slzy. Na druhej strane pri kríži v skupine protivníkov Krista je v popredí zobrazený ozbrojený rímsky veliteľ a veľkňaz v plášti lemovanom kožušinou. Rímsky veliteľ ukazuje na kríž a predstavuje postavu, ktorá konvertovala na kresťanskú vieru. Na nápisovej páske, ktorá začína pri jeho prste je napísané

**Maľba Ukrižovanie zo zadnej strany Oltára sv. Mikuláša z Lúčok pri Kremnici,
fotografia z Magyar Nemzeti Galérie v Budapešti, 2018, foto: Matej Plekanec**

„*bol to naozaj Boží syn*“. Zvlnená nápisová páska pokračuje smerom k bedernej rúške, ktorá sa akoby točí a vedie pohľad do pozadia obrazu, podobne ako klesajúci svah kopca.

Na pravej strane obrazu je detailne vyobrazená skupina stromov a za lesom vidíme na skale hrad s mno-

hými vežami a padacím mostom. Mesto na upätí hory s hradom priamo za ukrižovaným odkazuje na Jeruzalem, aj keď sa tam nenachádzajú charakteristické kupole, alebo svätý hrob. Miesto toho sa objavuje bežné neskorostredoveké mesto s kostolmi, so špicatými vežami a gotickými piliermi. V porovnaní so stredovekým

mestom v pozadí Olivovej hory ukazuje maliar v pozadí výjav Ukrižovania ideálny obraz mesta, ktoré sa vyznačuje obrovskými katedrálami, a ktoré tvorí cirkevné centrum. Horizont, ktorý prechádza z modrej krajiny za mestom do bielej a vrchný modrý pruh oblohy sú príklady najkrajšieho maliarskeho použitia vzdušnej perspektívy.¹⁷ Takto zobrazená krajina – jej detailné znázornenie (spoločne s budovami vyúsťujú z diaľky) netvorí len pozadie, ale časť celej kompozície – dokazuje presnú znalosť nizozemského maliarstva. Avšak okrem inšpirácie nizozemskou maľbou sú dôležité výtvarné osobitosti maliara oltára, ako napríklad harmonicky za sebou idúce farby rúch jednotlivých postáv alebo krajiny, mimika tváří, biele kontúry nanesené dodatočne jemnými ťahmi štetca, alebo zobrazenie odlesku na zbroji vojaka.

Majster z Kremnice

Neznámy majster tohto oltára bol zrejme predstaviteľom veľkej dielne. Pri oltári to dokazuje odlišný štýl maľby vnútorných a vonkajších krídel, ale taktiež veľká štýlová podobnosť s inými oltármi. Charakteristickými črtami dielne Majstra z Kremnice je kolorizmus, zmysel pre detail, perspektíva priestoru a poetické zobrazenie krajiny. Pri zobrazení postáv je vnútorný obrýs tváre daný líniou obočia, ktorá bez prerušenia prechádza do kontúry nosa nadväzujúc na hornú peru. Kontúra nosa je na hrebeni akoby preliačená a postupne sa premieňa do guľatej špičky nosa. Oči sú zobrazené konvexnou a konkávnou líniou v snahe predĺžiť vonkajší kútik oka. Ďalším znakom Majstra z Kremnice a jeho dielne je zobrazenie prstov postáv, ktoré sú ohnuté iba v dvoch článkoch. Typické sú pomerne veľké ušnice bez prepracovanej vnútornej kresby, ktoré nadväzujú na obrýs sánky s vystupujúcou bradou a tieňom pod spodnou perou, ktorá zdôrazňuje výrazné plné pery. Riasenie drapérie ostáva v strohých ostrých záhyboch, ponecháva si jednoduchšie geometrické línie. Tieto detaily pripomínajú maľbu tzv. skromného slohu, ktorý sa spája s krakovským maliarstvom. Z pohľadu jeho krajinárskeho prejavu, ktorý je charakteristický jemnou farebnosťou a vzdušnou perspektívou, môžeme tvrdiť, tak ako sme už spomínali, že bol do značnej miery ovplyvnený nizozemskou maľbou. Štýlová príbuznosť maliarov z okruhu Majstra z Kremnice je daná aj spôsobom maľovania kučeravých hláv, ktorá je charakteristickým prejavom majstra, jeho dielne a vyskytuje sa aj na maľbách iných oltárov.¹⁸

Najbližšia príbuzná maľba tomuto oltáru je stredný obraz a predela Oltára Ukrižovania z Hronského Beňadika. Podobné vystavanie krajiny a voľné rozdelenie kameňov v popredí ukazuje na úzke spojenie s dielňou Majstra z Kremnice. No aj napriek tomu je maliarske prevedenie iné – figúry Márie a sv. Jána evanjelistu majú tvrdé kontúry, Kristova tvár a jeho krvácajúce telo je zobrazené jednoduchšie a využíva neskoršie realistic-

ké prostriedky. Obe pašijové scény z oltára z Lúčok sú vlastnoručnými prácami Majstra z Kremnice.¹⁹ Strednú tabuľu a predelu Oltára Ukrižovania z Hronského Beňadiku treba zaradiť do jeho počiatkovej tvorby. Práve tu je jeho spôsob zobrazenia postáv a drapérie veľmi jasný.²⁰

Postavy svätíc a svätcov z iných oltárov odhaľujú jednotlivosť, ktoré sú charakteristické pre Majstra z Kremnice. Tieto vplyvy je možné nájsť aj v spojitosti s maľbami hlavného Oltára sv. Antona a sv. Pavla pustovníka v Sásovej a na krídlach z bývalého hlavného Oltára sv. Jakuba z obce Jakub pri Banskej Bystrici. Oltár sv. Mikuláša môžeme situovať do centra tzv. kremnického okruhu. Prostredníctvom dvoch oltárov z Banskej Bystrice sa jeho vplyv objavuje aj na Spiši, a to najmä v maľbách dvoch oltárov zasvätených sv. Antonovi Pustovníkovi v Spišskej Sobote a Spišskej Belej, alebo na Oltári *Vir Dolorum* v Levoči, alebo Oltári Ukrižovania Krista v Pukanci. S veľkou pravdepodobnosťou sú tieto oltáre výsledkom práce majstrových žiakov, ktorí sa osamostatnili približne na začiatku 16. storočia.²¹ Patrí sem taktiež hlavný Oltár sv. Martina biskupa z Čerína datovaný do roku 1483, charakteristický štylizáciou postáv, ktoré je možné vidieť práve v postavách svätého Petra a Pavla. Prácami z dielne Majstra z Kremnice by mali byť aj tabule z Vítkoviec, krídla z bývalého mariánskeho oltára z Mošoviec a malý Oltár Panny Márie a sv. Kataríny taktiež z Lúčok, všetky datované do 80. a 90. rokov 15. storočia. Avšak jedným z prvých dokladov o jeho nasledovníkoch by mohli byť práve maľby na vonkajšej strane krídel z Oltára sv. Mikuláša.²²

Poznámky:

- 1) CIDLINSKÁ, Libuše. *Gotické krídlové oltáre na Slovensku*, Bratislava : Tatran, 1989, s. 5-12; VACULÍK, Karol. *Gotické umenie Slovenska (katalóg výstavy)*. Bratislava : Slovenská národná galéria, 1957, s. 41-51.
- 2) BURAN, Dušan a kol. *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria; Vydavateľstvo Slovart, 2003, s. 476.
- 3) BURAN, *Gotika...*, s. 476 a 477.
- 4) Samotné pomenovanie Majster z Kremnice v sebe nesie predpoklad o existencii určitého umeleckého regiónu alebo centra. Viac k tejto súvislosti: BAKOŠ, Ján. Koncept regiónu: Idea východnej strednej Európy ako umeleckého regiónu. In BAKOŠ, Ján a kol. *Problémy dejín výtvarného umenia Slovenska*. Bratislava : Veda, 2002, s. 280.
- 5) IPOLYI, Arnold. *Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis pro anno saeculari 1876*. Banská Bystrica : Typis Philippi Machold, 1876, s. 104.
- 6) PODOLÍNSKY, Štefan. *Gotické kostoly a vidiek*. Bratislava : DAJAMA, 2008, nestránkované.
- 7) TÖRÖK, Gyöngyi. *Der Nikolausaltar aus Jánosréti in der ungarischen Nationalgalerie*. Budapest: Helli-kon; Corvina, s. 21.
- 8) Oltárny typ známy ako Viereraltar sa na Slovensko

dostal v 14. storočí zo Sliezska a udržal sa tu až do dvadsiatych rokov 16. storočia. Je to typ oltára s ústredným výjavom alebo postavou, resp. postavami, ktoré sú sprevádzané ďalšími štyrmi plastikami postáv po bokoch oltárnej skrine. CIDLINSKÁ, *Gotické krídlové oltáre...*, s. 12.

9) TÖRÖK, *Der Nikolausaltar...*, s. 15-18.

10) TÖRÖK, *Der Nikolausaltar...*, s. 25.

11) TÖRÖK, *Der Nikolausaltar...*, s. 27.

12) V osobnom rozhovore uviedol ako jednu z možných interpretácií Bc. Adrián Kobetič.

13) TÖRÖK, *Der Nikolausaltar...*, s. 30.

14) TÖRÖK, *Der Nikolausaltar...*, s. 34. Gyöngyi Török sa prostredníctvom architektonických a maliarskych detailov Oltára sv. Mikuláša z Lúčok snaží nájsť podobnosť s oltármi, ktoré vznikali aj v Maďarsku (Uhorsku). V texte knihy sú jednotlivé príklady, ktoré sa snažia poukázať na štýlovú zhodu, ktorá je charakteristická pre Majstra z Kremnice a jeho dielňu.

15) TÖRÖK, *Der Nikolausaltar...*, s. 39.

16) VORAGINE, De Jacobus. *Legenda aurea*. Praha : Vyšehrad, 2012, s. 75 a 76.

17) TÖRÖK, *Der Nikolausaltar...*, s. 49.

18) ŠUGÁR, Martin, *Tabuľová maľba neskorej gotiky v stredoslovenských banských mestách (dizertačná práca)*. Praha : Univerzita Karlova v Prahe, 2011, s. 88 a 89; GLATZ, Anton C. *Gotické umenie (zo zbierok Slovenského Národného múzea v Martine)*. Martin : Slovenské národné múzeum; Etnografický ústav, 1985, s. 30 a 31.

19) TÖRÖK, *Der Nikolausaltar...*, s. 50.

20) BURAN, *Gotika...*, s. 480.

21) BURAN, *Gotika...*, 480 a 481.

22) ŠUGÁR, *Tabuľová maľba neskorej gotiky...*, s. 81-108.

Použitá literatúra:

- BAKOŠ, Ján. Koncept regiónu: Idea východnej strednej Európy ako umeleckého regiónu. In BAKOŠ, Ján a kol. *Problémy dejín výtvarného umenia Slovenska*. Bratislava : Veda, 2002, s. 280.

- BURAN, Dušan a kol. *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria; Vydavateľstvo Slovart, 2003, s. 351-373, 475-497 a 714-719.

- CIDLINSKÁ, Libuše. *Gotické krídlové oltáre na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1989, s. 5-12 a 41-51.

- GLATZ, Anton C. *Gotické umenie (zo zbierok Slovenského Národného múzea v Martine)*. Martin : Slovenské národné múzeum; Etnografický ústav, 1985, s. 30-31.

- PODOLÍNSKY, Štefan. *Gotické kostoly a vidiek*. Bratislava : DAJAMA, 2008, nestránkované.

- ŠUGÁR, Martin. *Tabuľová maľba neskorej gotiky v stredoslovenských banských mestách (dizertačná práca)*. Praha : Univerzita Karlova v Prahe, 2011, s. 81-108.

- TÖRÖK, Gyöngyi. *Der Nikolausaltar aud Jánosrét in der ungarischen Nationalgalerie*. Budapest: Hellikon; Corvina, s. 57.

- VACULÍK, Karol. *Gotické umenie Slovenska (katalóg výstavy)*. Bratislava : Slovenská národná galéria, 1957, s. 41-51.

Edované pramene:

- IPOLYI, Arnold. *Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis pro anno saeculari 1876*. Banská Bystrica : Typis Philippi Machold, 1876, s. 30-31 a 104.

- VORAGINE, De Jacobus. *Legenda aurea*. Praha : Vyšehrad, 2012, s. 70-76.

Hudba na kremnickom gymnáziu

Boris Banáry

Vznik organizovaného školstva na našom území súvisel s príchodom prvých reholí, ktoré zakladali cirkevné školy kláštorne, kapitulské i farské. Na školách bol spev jedným z hlavných predmetov, pričom kapituly mali aj svoj spevácky zbor. Rozvoj spevu a hudby súvisel tiež s rozvojom miest, obchodu a remesiel, a tak vznikali aj školy mestské, tzv. artikulórne. Vyučovanie spevu malo praktické zameranie a jeho cieľom bolo hudobné účinkovanie pri bohoslužbách. Okrem spevu sa žiaci venovali aj praktickej príprave v hre na hudobné nástroje, najmä na organe, keďže organ bol v tom čase – v 14. a 15. storočí – pomerne rozšíreným chrámovým hudobným nástrojom. V období protestantizmu viaceré katolícke školy prechádzajú do rúk evanjelikov, čo malo za následok, že cirkevné školy zanikli a vznikli nové, tzv. latinské gymnázia. Najvýznamnejšie gymnázia

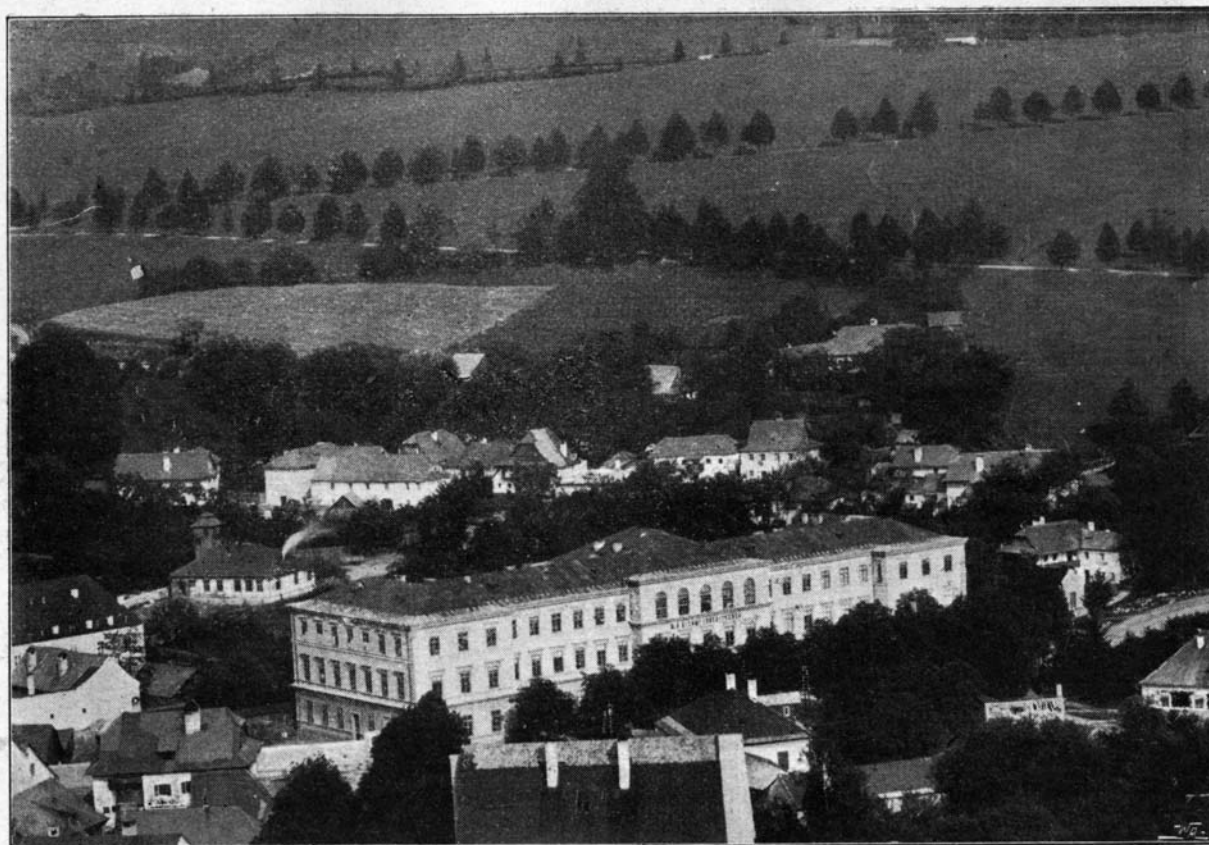
účinkovali v Bardejove, Levoči, Kežmarku, Bratislave, Banskej Štiavnici, ale tiež v Kremnici.

Latinské gymnázium v Kremnici vzniklo roku 1527 z predchádzajúcej školy katolíckej.¹ V tom čase malo 5 tried. Jej prvým rektorom bol istý *Štefan Einsetzer*, oddaný evanjelicky kňaz a pedagóg, prvými kantormi (nástupcami katolíckeho organistu) sa stali *Bartolomej a Sebastián*, pôvodom kremnickí rodáci. Na gymnáziu účinkovali prevažne nemeckí kantori, tí slovenskí pôsobili iba na kremnickej dievčenskej škole, teda na škole nižšieho typu. Hudba na gymnáziu mala primerané zastúpenie – jednu hodinu vyučovania týždenne „cantus et ars musica“, pričom žiaci účinkovali aj pri bohoslužbách. Roku 1566 sa spomína „spevácka škola“, ktorá sídlila v dome komorského grófa a venovala sa štúdiu a interpretácii protestantského chorálu. V praxi sa však

predvádzala hudba chorálna aj figurálna. Významným krokom v organizácii latinského gymnázia bolo, že na prelome 16. a 17. storočia sa používali učebné osnovy – v Banskej Bystrici od roku 1566 a v Kremnici asi až od roku 1644 („*Constitutiones et lectiones scholae Cremniciensis*“). Osnovy určovali počet vyučovacích hodín a rozsah učebnej látky, dokonca aj študijný repertoár, t.j. odporúčané hymny, žalmy a pod., ktoré sa mali nacvičovať. Systematickou organizáciou hudobného

osvietenského typu. Žiaľ, o tomto období sa zachovalo príliš málo informácií, preto vieme iba to, že študenti v tom čase pravidelne spievali v kostole sv. Alžbety a vo františkánskom kostole. Na otázku, aký bol dopad osvietenských reforiem na kremnické školy i samotné gymnázium, nedokážeme konkrétne odpovedať. Vieme iba toľko, že Kremnica zažila niekoľko požiarov, ktoré prispeli k prehĺbeniu hospodárskych problémov mesta. Po nástupe Jozefa II. na trón v roku sa navyše zača-

Čsl. št. ref. reálne gymnázium.

**Československé štátne reformované reálne gymnázium Pavla Križku v Kremnici,
foto z XIX. ročnej školskej správy za školský rok 1936/1937**

vzdelávania na gymnáziu sa vytvorili podmienky pre pestovanie zborového spevu a rozvoj mimoškolských hudobných aktivít, akými boli rôzne rodinné a mestské slávnosti, sobášy, pohreby a pod.

Rozvoj latinského gymnázia v Kremnici bol v dôsledku protireformácie zastavený a gymnázium bolo nariadením cisárovnej Márie Terézie z roku 1748 zatvorené. Iniciatívy sa ujali členovia rádu sv. Františka, keď roku 1768, po dohode s mestským magistrátom, otvorili katolícke gymnázium ako vyšší typ gymnázia pre 16- až 19-ročných žiakov. Profesormi sa stali františkáni spolu s viacerými laikmi, ktorí prechodne zabezpečovali vzdelávanie žiakov. Správu nad gymnáziom prevzali už roku 1767, kedy sa fakticky zo školy stalo gymnázium

la krajina 1780 germanizovať. Na prelome storočí sa vyučovacím jazykom v školách stala nemčina, ale aj maďarčina a neskôr slovenčina.

Od roku 1850 dochádza k iniciatíve premenovať latinské gymnázium na gymnázium reálne. Verejná mienka úsiliu príliš neprialo, „otcovia mesta“ uprednostňovali katolícke gymnázium a reálku nechceli, pretože ju ešte nepoznali. Napokon roku 1852 bolo gymnázium zatvorené a pričinením školského radcu *Jozefa Kozáčka* došlo 4. februára 1856 k otvoreniu reálneho gymnázia v Kremnici, konkrétne tzv. Cisárskej kráľovskej nižšej reálky.² *Kozáček* ako osobný priateľ biskupa Š. Moyseša priviedol na gymnázium viacerých významných českých i slovenských profesorov (Vlčeka, Příhodu,

Hauptmana, Čulena, Gotšára a i.), ktorí sa spolupodieľali na vzdelávacej činnosti školy.³ Vyučovacím jazykom bola prevažne maďarčina, čiastočne aj nemčina, pomocným vyučovacím jazykom bol jazyk slovanský, čo bola v podstate čeština. Mestský magistrát otvoril popri reálnom gymnáziu v meste v roku 1863 aj súkromné katolícke mestské gymnázium, ktoré zriadil v budove františkánskeho kláštora. Po niekoľkých mesiacoch však bolo zrušené, takže študenti ukončili iba prvý ročník štúdia. Bola to teda iba malá epizóda v dejinách kremnického školstva.

V sedemdesiatych rokoch 19. storočia fungovalo kremnické gymnázium ako vyššia reálna škola (1870 – 1877). O štúdium bol veľký záujem, čo sa prejavilo na počtoch prihlásených žiakov. Predpokladáme, že aj úroveň vzdelávania bola vyššia ako predtým, a to v

krúžkov, medzi inými aj Krúžok spevu a hudby. Krúžok viedol kremnický organista a skladateľ *František Janeček st.* (1866 – 1870). Keď sa roku 1871 stal profesorom hudby a spevu *Ján Levoslav Bella*, „zo žiakov reálky si vychoval veľmi pekný zbor, ktorý vystupoval v počte 150 až 200 členov, a do orchestra si vychoval viacero súcich hráčov, najmä huslistov.“⁵ Po Bellovom odchode zo Slovenska sa vedenia krúžku ujal *Karol Antoš* (1880 – 1913), hudobný skladateľ a zbormajster, ktorý vynaložil veľké úsilie, aby udržal úroveň svojich predchodcov. Od školského roku 1901/1902 viedol nielen zbor, ale aj žiacky orchester, ktorý pod jeho vedením našťudoval diela Bacha, Haydna i Griega. Napriek istým organizačným a umeleckým nedostatkom bolo to obdobie skutočného rozkvetu hudobného života i školstva v histórii mesta Kremnice.

Profesorský sbor r. 1936-37.

Stojaci : Iaspra, Pikula, Konečný, Lauferová, Čihalík, Lilgová, Kojan, Mensatorisová, Sobotka, Mlejnek
Červinka, Jelínek, Nadymáček, sediaci : Lehotzký, Pikulová, Konečná, Štanel, Mlejnková, Mrázová.

**Čsl. št. ref. reálne gymnázium Pavla Križku v Kremnici - profesorský zbor,
výuke hudby, resp. jej interpretácii sa venovali J. Kojan, B. Červinka, B. Jelínek a prof. Nadymáček
foto z XIX. ročnej škoskej správy za školský rok 1936/1937**

rátane vyučovania spevu a hudby. V ročných správach gymnázia sa vyzdvihuje prospech študentov, ako aj existencia stredoškolského spolku Alumneum, ktorý mal za cieľ podporovať sociálne slabších študentov. Počas vedenia prvého riaditeľa školy *Karola Schrödera*, profesora deskriptívy a matematiky, sa vybudovala nová budova školy⁴ a vzniklo niekoľko vzdelávacích

Reálne gymnázium v Kremnici vydávalo od prvého roku svojej existencie Ročné správy, spočiatku v maďarskom jazyku, po roku 1918 v slovenčine. Z ročných správ sa napríklad dozvedáme, že v rokoch 1856 – 1919 sa na kremnickom gymnáziu vystriedalo 158 profesorov. Z Ročenky 1901/1902 vieme, že aj na poste profesorov hudby sa na prelome 19. a 20. storočia

pomerne v krátkom čase vystriedalo viacero učiteľov. Spomínajú sa: *Ede Ihring*, *Lajos Dubois*, *Gyula Felix*, *Nandor Palkovics*, *Jozef Terlík*, *Arpád Herz* a iní.

Po vytvorení Československej republiky roku 1918 skončila éra maďarizačných hudobno-pedagogických aktivít Horného Uhorska, teda aj Kremnice. Maďarské reálne gymnázium bolo zatvorené a vzápätí slávnostne otvorené Štátne reálne gymnázium Pavla Križku s vyučovacím jazykom slovenským. Udalosť silne rezonovala v podobe viacerých aktivít, či už umeleckých, najmä literárnych, alebo aj v rámci činnosti sokolských akadémii.⁶ Hlavne v dvadsiatych rokoch prevládala na kremnickom gymnáziu tradícia sokolských akadémii, a to vďaka českým pedagógom, ktorí tu pôsobili. V nových podmienkach existencie školy bola zrenovovaná budova školy a dobudovali sa aj školské kabinety. Uskutočnilo sa viacero oficiálnych návštev, keď gymnázium navštívili viacerí významní predstavitelia školstva a vedy, napríklad aj literárny historik prof. *Jaroslav Vlček*. V priebehu ďalších rokov škola prešla viacerými organizačnými reformami: do roku 1953 bola gymnáziom, roku 1953 sa stala jedenásťročnou strednou školou (JŠŠ), od roku 1960 bola strednou všeobecnovzdelávacou školou (SVŠ), od roku 1969 opäť gymnáziom.

Treba povedať, že 30. a 40. roky 20. storočia priniesli do života kremnického gymnázia ďalší rozmach umeleckých aktivít.

Keď sa v školskom roku 1929/1930 objavil v profesorskom zbore istý *Jozef Kojan*, pedagóg českého pôvodu, repertoár študentského zboru sa obohatil o slovenské a české vlastenecké piesne a zbory. Spievali sa zborové úpravy piesní *Kto za pravdu horí*, *Hej Slováci*, český chorál *Svätý Václave* a iné. V nasledujúcich rokoch sa objavujú na repertoári zborové úpravy skladieb *Haydna*, *Bendla*, *Maláta*, *Smetanu*, *Zajca* a i., taktiež operné árie a zbory *W. A. Mozarta* a *B. Smetanu* (*Figarová svadba*, *Braniboři v Čechách*, *Tajemství*), ktoré študenti nacvičili a predviedli so zborom alebo aj za sprievodu orchestra. Orchester mal na repertoári operné predohry, spomína sa *Mozartova predohra k opere Figarová svadba* (1930), ako aj vokálno-inštrumentálnu tvorbu, predovšetkým českú. Ako interpreti, prípadne aj sólisti zabezpečujúci program koncertov, sa opakovane uvádzajú *A. Holstová* (?) a *K. Hok* (husle), neskoršie aj žiačka *Tomíšková*, ktorá sa venovala klavírnej korepetícii.⁷

V tom čase sa v učiteľskom zbore objavuje *Samuel Adamčík*, neskorší popredný slovenský herec a člen SND v Bratislave, pôsobiaci na kremnických školách v rokoch 1926 –

1944. Jeho pedagogickým poslaním na gymnáziu bola „výchova k poézii“, ale konkrétne aktivity sa v ročenkách neuvádzajú. Podobne aj v prípade *G. Angyala*, kremnického výtvarníka v slobodnom umení (od roku 1919), sa meno umelca spája s gymnáziom iba v istom krátkom časovom období a bez bližších umelecko-pedagogických súvislostí.

V 30. rokoch 20. storočia sledujeme viaceré hudobné aktivity, ktoré vzbudzujú obdiv i uznanie. Spomenúť možno prednáškovú činnosť venovanú skladateľskej osobnosti *B. Smetanu* a *A. Dvořáka*, v interpretačnej oblasti vyniká istý *B. Červinka*, nepreskúmaná osobnosť kremnického gymnázia, ktorý predniesol skladby *Bacha* (*Ciacona* pre husle) i *Smetanu* (úryvky z *Predanej nevesty* – v spolupráci s *B. Jelínekom*). *B. Jelínek*, rodák z *Tuchlovíc* pri *Kladne*, ktorý pôsobil v Kremnici od roku 1933 až do svojej smrti, sa výraznou mierou pričinil o rozvoj hudobného života mesta ako zborový dirigent, dirigent baníckej dychovky, dlhoročný riaditeľ *ZUŠ* a napokon aj ako profesor spevu a zborový dirigent na kremnickom gymnáziu. Ako zbormajster sa zaslúžil o uvádzanie diel slovenskej zborovej tvorby, hlavne zborových úprav ľudových a vlasteneckých piesní, čo do jeho príchodu nebolo tak časté. Ako huslista účinkoval spoločne s *Červínom*, s ktorým tvorili husľové duo. Miestom ich koncertov a akadémii bol kremnický hotel *Jeleň*, kde účinkovali aj ako „*Dvořákov*o tercetto“ v zložení *Jelínek – Červinka – neznámy člen*. Koncert „tercetta“ s úryvkami zo *Škroupovej „Fidlovačky“* sa spomína v gymnaziálnej ročenke 1936/1937.

Skromné informácie máme o existencii kremnického „*gajdošského kvarteta*“⁸, rovnako ako aj o gymnaziálnom speváckom zbore, na čele ktorého stál istý *Nadymáček*, ktorého vo funkcii zbormajstra vystriedal *B. Jelínek*.

Druhá svetová vojna poznačila aj život školy – vzdelávacie a hudobné aktivity sa do značnej miery obmedzili, iba spevácky zbor pod vedením *B. Jelínka* pokračoval vo svojej činnosti prednesom známych vlasteneckých zborov (spomína sa hymnická pieseň *Hor sa, Slovač*) a ľudových piesní v úpravách známych slovenských skladateľov.⁹

Povoynové roky sa niesli v znamení školských reforiem, ktoré, žiaľ, neriešili otázky hudobnej výchovy a jej postavenia na stredných školách. Skôr naopak. V dôsledku reformy z roku 1953 sa hudobná výchova začala vyučovať už len v 1. – 7. ročníku vtedajších osemročných škôl. Hudba na kremnickom gymnáziu sa tak stala minulosťou.

Poznámky:

- 1) Prvá budova školy, ktorá sa nachádzala pri schodoch vedúcich na hrad na mieste dnešného parku, zakrátko vyhorela a vyučovanie bolo na čas prerušené.
- 2) Vyučovanie bolo zabezpečené v školskej budove pristavenej k „Dolnej bráne“.
- 3) *Jozef Kozáček* (1807 – 1877), cirkevný hodnostár a významný kultúrny pracovník. Pozri: *Slovenský biografický slovník. III. zväzok K – L*. Martin : Matica slovenská, 1989, s. 218 a 219.
- 4) Budova školy bola odovzdaná do užívania 12. 10. 1874.
- 5) *ZAVARSKÝ, Ernest. Ján Levoslav Bella. Život a dieło*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1955, s. 142.

6) V Ročenke z roku 1919, v časti venovanej študentským aktivitám, sa spomína žiak *G. Gottas*, ktorý na slávnostnej akadémii z príležitosti vzniku ČSR predniesol referát „Naše znovuzrodenie“. *Gottas*, rodák z Kremnice, pôsobil ako ev. a. v. kňaz a profesor slovan-ských jazykov na viedenskej univerzite.

7) V Ročenke 1932/1933 sa uvádza zoznam skladieb, ktoré zazneli počas školského roka na podujatiach školy – Wieniavský: Mazúrka, Já jsem Slovan (študentský zbor), Bendl: Chorál národa českého, Smetana: Ukolébavka, Ruské tance, Kto za pravdu horí, Schubert, Čajkovský. Účinkujúci študenti: *Hok a Tomišková*.

8) Informáciu o „gajdošskom kvartete“ nachádzame v *Ročnej správe* 1935/1936.

9) *Ročná správa* 1943/1944.

- PŠENÁK, Jozef. *Slovenská škola a pedagogika 20. storočia*. Ružomberok : Verbum – vydavateľstvo Kato-lickej univerzity v Ružomberku, 2011 (ISBN 978-80-8084-704-3).

- ZAVARSKÝ, Ernest. Príspevok k dejinám hudby v Kremnici od najstarších čias do roku 1650 – časť I. In *Hudobný archív* 2. Martin : Matica slovenská, 1977, s. 9-121.

- ZAVARSKÝ, Ernest. Príspevok k dejinám hudby v Kremnici v rokoch 1651 – 1800 – časť II. In *Hudobný archív* 3. Martin : Matica slovenská, 1981, s. 287-385.

- ZAVARSKÝ, Ernest. Príspevok k dejinám hudby v Kremnici – časť III. Hudba v 19. storočí.

In *Hudobný archív* 4. Martin : Matica slovenská, 1981, s. 131-201.

Použitá literatúra:

- GREGOR, Vladimír – SEDLICKÝ, Tibor. *Dějiny hu-dební výchovy v českých zemích a na Slovensku*. Praha : Editio Supraphon, 1973.

- HASPRA, František. Dejiny stredného školstva v Kremnici. In *Ročná správa* 1936/1937. Kníhtlačiareň Eleméra Joergeasa v Banskej Štiavnici. s. 7-16.

Použité pramene:

- Ročné správy kremnického gymnázia (Štátny ar-chív Banská Bystrica – pracovisko Archív Kremnica, knižnica) z rokov 1896, 1901/1902, 1919, 1929/1930, 1930/1931, 1931/1932, 1932/1933, 1933/1934, 1935/1936, 1937/1938 a 1943/1944.

Hospodárska situácia v okrese Kremnica ako súčasť Pohronskej župy v rokoch 1939 - 1945

Miriám Kostrianová

Úvod

Výskyt surovín, energie a pracovných síl zaručovali zdravé predpoklady pre vznik priemyselných podnikov v období Slovenskej republiky (1939 – 1945). V roku 1942 fungovalo v tzv. 1. SR približne 1000 väčších priemyselných podnikov, ktoré zamestnávali viac ako 90 000 robotníkov, s úradníkmi viac ako 100 000 osôb, čo predstavovalo 19 % obyvateľstva. Slovenský priemysel sa budoval tam, kde mal zdravé a trvalé predpoklady dané výskytom surovín, polotovarov, pomocných látok, pohonnej sily a vhodnej pracovnej sily. Evidentná bola uvedomelá snaha industrializovať v znamení vertikálnej dostavby existujúceho priemyslu. Budovanie sloven-ského priemyslu bolo usmerňované tak, aby vznikom nových, prípadne rozširovaním existujúcich podnikov nedával sa podnet pre vznik trecích súťažných plôch vo väčšom priestore. Pritom bola uplatňovaná zásada dobre premyslenej komplementárnosti a vzájomného dopĺňovania.

Pohronská župa

Zákonom č. 190/1939 Sl. z. o verejnej správe vnútornej, prijatým snomom 25. júla 1939, sa uviedlo do živo-ta nové, druhé župné zriadenie. Bolo podobné prvému

župnému zriadeniu z čias existencie 1. ČSR. Uvedeným zákonom sa zriadilo šesť nadokresných celkov – žúp a v rámci nich rozlohou druhá najväčšia bola Pohronská župa so sídlom v Banskej Bystrici. Vznikla zlúčením tzv. historických žúp – Zvolenskej, Novohradskej, západnej časti Tekovskej a východnej časti Gemersko-malohontskej. Tento zákon, ktorý nadobudol platnosť 1. januára 1940, zrušil Krajinský úrad v Bratislave a spolu s ním aj krajinskú samosprávu. Župná samospráva bola vykonávaná prostredníctvom župného úradu, ktorému boli podriadené príslušné okresné úrady.

Do Pohronskej župy patrilo 12 okresov, ktoré uvádzam v poradí zostupne podľa rozlohy územia: Brezno nad Hronom (1273 km²), Zvolen (941 km²), Banská Bystrica (810 km²), Krupina (785 km²). Hnúšťa (762 km²), Lovinobaňa (737 km²), Dobšiná (568 km²), Banská Štiavnica (562 km²), Nová Baňa (545 km²), Kremnica (542 km²), Modrý Kameň (516 km²) a Re-vúca (451 km²). Tak ako v iných častiach župy, aj v okrese Kremnica sa priemysel za 1. SR rozvíjal.

Okres Kremnica

Menšia časť obyvateľov okresu Kremnica s jeho okolitými obcami našla pracovné príležitosti v nevel-ľom počte priemyselných podnikov, zaoberajúcich sa

**Bývalá továreň na fajky a šamotové kachle Stiasny E. a syn v Kremnici
fotografia z roku 2018, foto: DHK**

ťažbou a spracovaním dreva, dobývaním kameňa a jeho spracovaním, dobývaním okru a výrobou cementu. Ťažbou a spracovaním dreva sa zaoberali Slovenský drevospracujúci priemysel, úč. spol. so sídlom v Štubnianskych Tepliciach a píla v Šášovskom Podhradí. Významné postavenie i v celoslovenskej ekonomike mala „Firma Schwarz a Behrle, Továreň na mlynské kameň“ (bývalá Steinfabrik), ktorá vyrábala aj iné kamenné výrobky. Zamestnávala asi 30 robotníkov a exportovala jedinečný tovar do Rakúska, Nemecka, Maďarska, Rumunska, Bulharska, Juhoslávie a do Indie.¹ V Ladomeri to bola Hronská cementáreň, ktorá vyrábala cement, neskôr firma Ladomerské čadičové lomy, družstvo s. r. o. V ladomerskom kameňolome v roku 1941 zamestnávala 35 robotníkov.²

Ďalšie pracovné príležitosti našli obyvatelia v Štátnej mincovni v Kremnici, ktorá v období 1. SR patrila medzi významné podniky kovospracujúceho priemyslu. Po vyhlásení 1. SR mincovni zostal celý inventár aj zásoby kovov, takže jej schopnosť vyrábať sa zachovala v plnej miere. Dostávala objednávky aj od nového štátu, ktorý sa reprezentoval vlastnými kovovými platidlami. Naďalej pracovala aj pre Protektorát Čechy a Morava,

čo jej zabezpečovalo stálu a vysokú výrobu. V auguste 1939 prijali 234 nových robotníkov. Po vybavení veľkých nárazových objednávok prepustila mincovňa na jeseň časť robotníkov. V októbri 1939 pracovalo 165 a koncom roka 178 robotníkov.³ V júni 1939 sa začali raziť mince 1. SR, a to niklové 5-korunáky v počte 4 248 000 kusov, jubilejné 20-korunáky v počte 200 000 kusov a 10-halierniky v počte 2 496 000 kusov. Do konca roku 1939 vyrobila mincovňa pre 1. SR 7 708 000 kusov mincí a pre Protektorát Čechy a Morava 14 392 000 kusov mincí. Z dukátov vyrobili len 664 kusov. V roku 1940 vyrazila mincovňa pre Slovenskú národnú banku 24 062 000 kusov mincí, na zámenu za poškodené mince 46 000 kusov a pre Protektorát 10 miliónov kusov mincí. Na výrobu medailí dostala mincovňa množstvo veľkých objednávok, takže musela opäť zvýšiť počet robotníkov. Od mája do konca roku 1940 zamestnávala 210 robotníkov.⁴

Štátna mincovňa prejavovala záujem o svojich zamestnancov. Už v novembri 1940 uzavrel závod kolektívnu zmluvu s robotníctvom reprezentovaným Kresťanskosociálnym odborovým združením. Kvalifikovaným stálym robotníkom sa v nej priznala mesačná mzda

vo výške 600 – 900 Ks (Koruna slovenská), drahotný prídavok 100 – 150 Ks a nekvalifikovaným 600 – 810 Ks mesačne s drahotným prídavkom 100 – 135 Ks. Rodinný prídavok bol 250 – 420 Ks mesačne podľa počtu rodinných príslušníkov. Nestáli kvalifikovaní robotníci dostávali dennú mzdu vo výške 24 – 30 Ks, nekvalifikovaní 18 – 26 Ks a rodinný prídavok na ženu bol 1,50 Ks, na jedno dieťa 1 Ks denne. Robotníčky dostávali denne 16 – 24 Ks.⁵

V roku 1941 zaznamenala mincovňa veľký objem výroby. Vyrobila 1 794 000 kusov 20-korunákov a celoročná výroba vrátane mincí určených na výmenu dosiahla 27 549 900 kusov. Okrem toho vyrobila viac ako 1 800 000 kusov vojenských odznakov a gombíkov.

Páľa na Hornom Turčeku, foto z cca 30. rokov 20. storočia (Tomáš Haviar), v 40. rokoch 20. storočia ju mala v prenájme Ružomerská továreň na celulózu

Medailovňa v roku 1941 vyrobila spolu viac ako 4 milióny výrobkov.⁶ Následky vojny sa prejavili vo výrobe už roku 1942. Nadriadené úrady zakázali vyrábať a predávať výrobky z farebných kovov okrem hliníka. Medailovňa mohla preto na základe rozhodnutia Ústredne pre surovinové a priemyselné hospodárenie svoje výrobky zhotovovať len zo železa a hliníka. Stále väčšie množstvá obeživa si však vyžadovala inflácia. V roku 1942 vyrobila mincovňa 19 632 000 kusov mincí (na výmenu 240 000 kusov mincí). Počet medailérskych výrobkov dosiahol 2 730 933 kusov. Zamestnávala 183 robotníkov.⁷

V roku 1943 plánovalo riaditeľstvo rozsiahlu investičnú výstavbu vo výške 4,5 milióna Ks, v rámci ktorej sa mala vybudovať elektrolytická výroba zinku a kadmia. Investície sa mali uhradiť z bilančného zisku závodu, no predpoklad sa nesplnil, lebo zisk dosiahol len 1,5 milióna Ks. Pre vojenskú situáciu sa nerealizovalo ani dodanie strojov a zariadení. Zahraniční dodávatelia

stanovili niekoľkoročné dodacie lehoty, prípadne zariadenia mohli dodať až po skončení vojny.⁸ Bilanciu podniku nepriaznivo ovplyvnili zmeny, ktoré sa museli uskutočniť v programovej razbe mincí. Roku 1943 sa počítalo s výrobou 5 miliónov strieborných 10-korunových mincí vo výrobnej hodnote 4,8 milióna Ks. Pri predaji medailérskych výrobkov sa počítalo s príjmom 4,6 milióna Ks. Razba strieborných 10-korunákov sa neuskutočnila a pre nedostatok farebných kovov musel podnik drobné mince 50 a 20-halierniky raziť z hliníka. Spolu ich vyrobil 21 400 000 kusov. Medaily sa vyrábali zo železa a hliníka, len na razby pre armádu sa mohli použiť farebné kovy. Z celkového počtu 3 259 440 medailérskych výrobkov bolo pre armádu 2 855 343 ku-

sov.⁹ Stagnácia výroby sa prejavovala aj v zamestnávaní. Roku 1943 pracovalo v mincovni 130 – 149 robotníkov.¹⁰

Vláda 1. SR v roku 1944, počas ústupu nemeckých vojsk, určila kremnickú mincovňu na uloženie cenností ústrednej štátnej pokladnice. Do začiatku SNP vyrobila mincovňa spolu s jubilejnými striebornými 10-korunákmi a 50-korunákmi spolu 5 877 000 kusov mincí.¹¹ V SNP sa zúčastnilo 36 zamestnancov mincovne, t.j. 24 % osadenstva. Ostatní zamestnanci, ktorí sa nezúčastnili na priamych bojoch, zodpovedne plnili úlohy Povereníctva

financií Slovenskej národnej banky v Banskej Bystrici. Mincovňa napriek nedostatku odborných pracovných síl v priebehu štyroch týždňov vyrobila pre SNB v Banskej Bystrici 200 000 kusov 1-korunákov a 264 000 kusov 10-korunových mincí.¹² Do 6. októbra 1944, keď Kremnicu obsadilo nemecké vojsko, zryádzovalo oddelenie elektrolýzy drahé kovy a hotové výrobky sa postupne odvážali do úschovy SNB v Banskej Bystrici. Všetky hodnoty sa potom odviezli lietadlom z Banskej Bystrice do Moskvy. Po obsadení Kremnice dňa 6. októbra 1944 zabralo nemecké vojsko aj objekty mincovne, a tým sa prevádzka mincovne načas zastavila. Prevádzka bola obnovená až v novembri. Dezolátny stav mincovne výrazne dokazuje počet vyrazených mincí. Od 6. októbra do konca roka 1944 sa vyrazilo len toľko mincí, koľko by sa za normálnych okolností mohlo vyprodukovať za jeden a pol pracovnej smeny.¹³

Výrazne sa aj zhoršili životné podmienky robotníkov, ktoré boli dôsledkom prudkého rastu cien život-

ných potrieb. Žiadosť o zvýšenie platov adresoval závodný výbor dňa 17. januára 1945 správemu zboru mincovne. Na túto naliehavú žiadosť reagovalo vedenie podniku negatívne. Platy nezmenilo, len povolilo vyplatiť 300 Ks ako jednorazovú drahotnú výpomoc pre jednu osobu. Výpomoc sa vyplatila 9. marca 1945.¹⁴

Ministerstvo národnej obrany 1. SR podriadilo 26. februára 1945 mincovňu pod stály vojenský dozor. Tak sa mincovňa zaradila medzi podniky dôležité pre obranu štátu. Podriadenie mincovne pod dozor MNO malo predovšetkým zabezpečiť hladký priebeh evakuácie priemyselných zariadení do Nemecka. V prvom štvrtroku 1945 sa kapacita mincovne využívala len na 14,7%. Pred ústupom z Kremnice nemecké komando výbušnami zničilo zariadenie celej raziarne.¹⁵

Na základe listu ÚŠB (Ústredne štátne bezpečnosti) Okresný úrad v Kremnici listom zo dňa 31. augusta 1943 uviedol len jeden podnik dôležitý pre obranu štátu, a to parnú pílu v Hornom Turčeku, ktorú mala v prenájme Ružomerská továreň na celulózu, úč. spol.

Prehľad priemyselných podnikov podľa odborov druhov výroby v okrese Kremnica (17)

Kovopriemysel:

- Štiasny E. a syn, továreň na šamotové kachle, Kremnica.
- Štátna mincovňa, Kremnica. Mincovňa razila kovové mince, medaily, plakety, odznaky, dukáty. Robila reprodukcie umeleckých odliatkov do ocele, mosadze a parafínu. Vyrábala úradné puncové značky pre zlato a striebro, pečiatky pre štátne úrady, zubotechnické zlato a dusičňan strieborný.

Drevársky a drevospracujúci priemysel:

- Štátna parná píla, správy št. lesov Jalná, Šášovské Podhradie. Výroba bukového pareného reziva.

Stavebný priemysel:

- Ladomerské čadičové lomy, Ing. C. J. Kuchař a spol., družstvo s r.o., Ladomer. Podnik vyrábala štrk, lomový kameň, dlažbový kameň, medzníky a obrubníky.
- Schwartz, Behrle & Co., Mlynské kamene a mletý kameň, Svätý Kríž nad Hronom. Podnik vyrábala a dodával mlynské kamene prirodzené a umelé, mlynské kamene na mletie obilia a minerálov, vložky z kameňa do bubnových mlynov, mletý kameň na umelé mlynské kamene.
- Štiasny E. a syn, továreň na šamotové kachle, Kremnica.
- Talán Žigmund, továreň na šamotové tehly, Kremnica. Podnik vyrábala ohňovzdorné tehly, dlaždice, škridly, kaolínový piesok, kachličky.

Priemysel celulózy a papiera:

- Ružomerská továreň na celulózu a papier, úč. spol., Ružomberok. Podnik mal pílu v Hornom Turčeku.

Sklársky priemysel:

- Kossuch Ján, úč. spol., sklárne Katarínska Huta a továreň na majolikové a fajansové výrobky, Kremnica. Továreň vyrábala sklo príborové, kalíšky, sklenice, fľaše, džbány, misy, tanieri, vázy, všetko brúsené, ryté, leptané a maľované. Dodávala i čajové, kávové a ovocné súpravy, rozličné špeciálne súpravy, kuchynské a umývacie garnitúry a rozličné figúry ručne maľované a obkladačky.

Pohronská župa v kontexte slovenského hospodárstva v rokoch 1939 – 1945

Pre dotvorenie obrazu o celkovej hospodárskej situácii v Pohronskej župe pomôže aj správa, ktorú vypracoval Župný úrad v Banskej Bystrici. Správa pojednávala o tom, čo prospešné vykonala Pohronská župa v rokoch 1940 – 1942 pre národ a Slovenskú republiku. Z uvedenej správy sa dozvedáme, že župa podporila živnosti, obchod a priemysel sumou 832 591 Ks. Zároveň vo veľkej miere podporovala elektrizáciu Pohronskej župy. K 1. januáru 1939 bolo elektrizovaných 110 obcí, 9 osád a 91 podnikov (veľkoodberateľov). K 1. júlu 1943 to už bolo 201 obcí, 17 osád a 155 podnikov. To znamená, že za 4 a pol roka sa počet elektrifikovaných obcí a osád zvýšil o 83% a podnikov o 70%.¹⁸ Zhustená elektrizačná sieť umožňovala vznik nových a rozšírenie už existujúcich podnikov. Kým koncom roku 1938 po odpadnutí 69 továrenských podnikov zostalo v Pohronskej župe 185 továrenských podnikov, ich počet sa do polovice roku 1943 zvýšil na 226, teda o 41. Toto číslo tiež dokazuje, že hospodárske podnikanie na Slovensku bolo predtým umele potlačované. V správe župný úrad uvádza, že aj súkromné podniky dobre pochopili nevyhnutnosť odstrániť sociálne nedostatky.

Väčšie súkromné podniky sa snažili nedostatky kompenzovať výstavbou rodinných obytných domov pre svojich zamestnancov. Tým vznikali pri niektorých podnikoch celé nové kolónie, ako napríklad v Podbrezovej, kde stavali nielen rodinné domy, ale aj ubikácie pre slobodných. Pri Antimónovej hute vo Vajskovej (Dolná Lehota) miliónovým nákladom postavili moderné kúpeľne pre robotníkov a domy pre zamestnancov. Obytné domy postavilo vo Zvolene riaditeľstvo Štátnych lesov a majetkov a 22 bytov postavilo riaditeľstvo v Banskej Bystrici. Všeobecné stavebné družstvo postavilo kolóniu robotníckych domov vo Zvolene a Banskej Štiavnici.¹⁹

Obsiahlu správu vydala aj Obchodná a priemyselná komora (OPK) v Banskej Bystrici. Obchodné a priemyselné komory na Slovensku boli verejnoprávnymi, povinnými inštitúciami a ich starosťou v zmysle zákona bolo, aby každá vo svojom obvode sústavne sledovala pomery a potreby obchodu, priemyslu a živností a vhodnými návrhmi napomáhala ich zlepšenie a realizáciu. Pôsobnosť komôr bola predovšetkým trojakého

druhu: poradná, verejnoprávna, iniciatívna (vydávanie časopisov, publikácií, organizovanie výstav a podobne). Na Slovensku pôsobili tri OPK, a to v Bratislave, Banskej Bystrici a Prešove. Význam obchodných ko-

čia išli cez clearing. OPK poukazovala na zdĺhavý postup pri výplatách z clearingu a v tejto súvislosti žiadala odstránenie rozličných formalít, ktoré podniky zaťažovali a spôsobovali im finančné straty. Pri posudzovaní

BUDOVATEĽ

HOSPODÁRSKY TÝŽDENNÍK

Ročník V. - Číslo 51

Bratislava, 17. decembra 1943

Cena Ks 150

Na konci piateho vojnového roka

Nové momenty v priemyselnej výrobe — Slabnúce výrobné možnosti pri stále živom dopyte

B. - Bratislava, 16. decembra. Skúsenosti záujmových inštitúcií výroby a obchodu, medzi nimi tiež obchodných a priemyselných komôr, zasluhujú si dnes mimoriadnej pozornosti i publicity najmä tiež preto, lebo sú často prvým obrazom praktickej podoby rozličných regulačných opatrení v hospodárstve i bezprostredným rezonátorom zmien i potrieb v našom hospodárskom živote. Najnovšie vydala obsahlu zprávu o svojej činnosti Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici za ročné obdobie do konca novembra tohto roku, v ktorej zachytáva situáciu hospodárstva na strednom Slovensku. Pri celkovej jednodllosti hospodárskych pomerov na Slovensku stredoslovenské skúsenosti majú v podstate celoštátnu platnosť. Niektoré zistenia bystrickej Komory si preto zasluhujú všeobecnú pozornosť.

Prvé zprávy o odbytových ťažkostiach

Už v poslednom komunike o zasadnutí v niektorých odboroch, najmä kde sa po-

Dôležitým momentom v ťažkostiach podnikania sú stále sa zväčšujúce starosti o hotové prostriedky u tých podnikov, ktorých platy zo zahraničia idú cez clearing. Pre nedostatok pohotovostných prostriedkov musely napr. obmedziť výrobu niektoré závody na surový masťenec. Pri konkrétnych rozborech ťažkosti finančného druhu nechýbajú upozornenia, že naše podnikanie je príliš zafaržené verejnými povinnosťami, medzi ktorými sa spomína predovšetkým povinná zásoba štátnych pôžičiek, ako aj viazanie 5 perc. zo súm

nikania, resp. pri odmietaní žiadostí o založenie novej výroby? Po niekoľkoročnej praxi si mohla stanoviť smernice, ktoré sú zhruba takéto:

Ohľadky menších výrobných živností, hlavne remeselných, posudzujú sa zpravidla kladne. Rozhodné kritérium verejného záujmu pri posudzovaní zakladania nových živností obmedzuje sa pri týchto ohľadoch na hľadisko miestnej potreby. Výnimku tvoria živnosti, ktorých základné suroviny sú prísne obhospodávané a ktorých výroba nie je dôležitá s hľa-

Budovateľ - hospodársky týždenník, 17. december 1943, v Budovateľovi sa objavilo aj viacero informácií o hospodárstve v okrese Kremnica

môr spočíval hlavne v ich regionálnosti. Činnosť komôr bola veľmi rozmanitá, zastupovali nielen záujmy obchodu, ale aj záujmy továrenskej výroby. Za ročné obdobie od novembra 1942 do novembra 1943 OPK zhodnotila situáciu hospodárstva na strednom Slovensku na konci piateho vojnového roka. Vo výrobe celulózy a papiera avizovala prvé správy o odbytových ťažkostiach. Stagnáciu vo výrobe papiera a celulózy spôsoboval zhľuk okolností vyvolaných stavom vojny. Bol to nový moment vo vývoji priemyslu, s ktorým sa počas vojny pri nijakej inej produkcii nestretli. Z obdobných príčin, t.j. pre malý vývozný kontingent a pre nedostatok odbytu na domácom trhu, sa obmedzila i výroba brúseného skla. V správe sa konštatuje, že vo všeobecnosti je zamestnanosť v továrenském priemysle aj naďalej veľmi dobrá. Príčiny výrobných kríz vyplývali z nedostatku surovín, pomocných látok, odborného robotníctva, pohotovostných prostriedkov plynúcich z ťažkostí pri platobnom styku a aj z nedostatku elektrickej energie. Bežné príčiny vojnovéj krízy pociťovali a v ich dôsledku len obmedzene pracovali najmä kovospa-rujúce živnosti. Dôležitým momentom v ťažkostiach podnikania boli stále sa zväčšujúce starosti o hotové prostriedky u tých podnikov, ktorých platby zo zahrani-

mzdových a pracovných pomerov roku 1943 viac ako kedy predtým sa poukazovalo na to, že aj pri vyplácaní mzdových nárokov intenzita práce sa nezvyšovala. OPK zaznamenala, že napriek mzdovej a zásobovacej pomoci zo strany podnikov bola medzi robotníctvom duseňá nespokojnosť. Disciplína nebola taká dokonalá, ako by mala byť a pracovný výkon nebol uspokojivý. Bystrická OPK konštatovala, že robotníctvo zrejme podliehalo vojnovéj psychóze a malo málo pochopenia pre starosti podnik, neprejavovalo ani náležité porozumenie pre snahu podnikov, aby sa čo najmenej pociťoval nedostatok vyplývajúci z vojny. Podniky veľmi ťažko niesli, že bol nedostatok kvalifikovaného robotníctva. V správe OPK konštatovala, že v celoslovenskom priemere bol práve na strednom Slovensku najčulejší zakladateľský ruch, a to najmä v oblasti továrenskej výroby, ale aj vo výrobných a obchodných živnostiach. OPK zároveň informovala o smerniciach, ktorými sa riadila pri povoľovaní nového podnikania. Oproti ohlasovaniám menších výrobných živností, pri ohlasovaní továrenskej výroby postupovali opatrnejšie. Hľadisko verejného záujmu sa rozšírilo okrem skúmania potreby príslušnej výroby pre celú oblasť stredného Slovenska aj na dôležitosť výroby pre vojnové hospodárstvo, na možnosť zabezpeče-

nia surovín, na výhľady podnikov v mierových časoch a podobne. Z tohto hľadiska potom zásadné zamietavé stanovisko zaujímali k zakladaniu nových piliarskych podnikov, nakoľko počet jestvujúcich podnikov bol v pomere k ťažbe dreva až prebytočný. Takisto sa nepovoľovalo zakladanie tehelní a iných podnikov na výrobu stavebných hmôt, pretože stavebný ruch na konci roku 1942 a v roku 1943 bol považovaný za prechodný.²⁰

**Budujeme nové Slovensko, 1941,
minciar kremnickej mincovne**

Dobrá výpovednú hodnotu o hospodárskom vývoji majú výkazy o priemyselnej výrobe na Slovensku za príslušný rok, ktoré vyhotovovali okresné úrady. Výpovedné sú aj rôzne brožúry, resp. prehľady zostavené zisťovacími akciami formou dotazníkov. Napríklad dotazník na zostavenie *Adresára Slovenskej republiky pre priemysel, živnosti, obchod a hospodárstvo na rok 1940*. Dotazník distribuovalo vydavateľstvo a nakladateľstvo KOMPAS v Turčianskom sv. Martine. Dotazníky vypisovali miestni notári a uvádzali údaje za všetky továrne, firmy, pily, spoločnosti, obchodníkov, priemyselníkov, advokátov, lekárov, koncesionárov.²¹

Pre potreby jednotného riadenia závodov, prípadne jednotlivých procesov vydávali vládne orgány presne určené pravidlá, rôzne nariadenia, výnosy a podobne. Príkladom je aj list, ktorý zaslalo Predsedníctvo vlády prezídiu MH a prezídiu MV v Bratislave dňa 10. júla 1944 vo veci budovania továrenských podnikov. Uvedeným listom vláda oznámila, že sa na svojom zasadnutí dňa 4. júla 1944 uzniesla, aby sa pri povoľovaní stavby tovární a väčších podnikov, najmä vojensky dôležitých, dbalo na to, aby neboli budované v blízkosti obcí a miest. Taktiež sa malo dbať na to, aby priestory blízko továrenských objektov neboli zastavované obytnými domami.²²

Na správnu organizáciu vo svojom odvetví dbalo aj Ústredné riaditeľstvo štátnych lesov a majetkov v Bratislave. Zakladalo evidenciu všetkých píl na Slovensku a z toho dôvodu uložilo v decembri 1939 všetkým okresným úradom zistiť a do 10. januára 1940 oznámiť tieto údaje: a/ aké pily (vodné, parné, elektrické) sa v príslušnom obvode nachádzajú; b/ počet gátrov týchto píl; c/ množstvo guľatiny, ktoré sa za 8-hodinovú pracovnú dobu poreže; d/ množstvo porezu guľatiny za 1 kalendárny rok; e/ polohopisné označenie pily s údajmi pre zakreslenie do špeciálnej vojenskej mapy v merítke 1 : 75 000.

Zároveň žiadali o uvedenie adresy majiteľa. Správa štátnych lesov podotkla, že nejde o údaje, ktoré by mohli byť akokoľvek použité na konkurenčné ciele, ale naopak len na správnu distribúciu zásob surovín k spotrebe na domácom trhu s drevom.²³

Okrem už uvádzaného listu č. 24.283/3-1943 (24) z ÚŠB v Bratislave, na základe ktorého mali všetky okresné úrady povinnosť predložiť zoznamy podnikov dôležitých pre obranu štátu, boli majitelia týchto podnikov podľa ďalšieho vyžiadania okresných úradov z novembra 1944 povinní nahlásiť zoznamy zamestnancov v podnikoch dôležitých pre obranu štátu.²⁵

Ďalším súvisiacim predpisom bol výnos Prezídia Ministerstva vnútra – Ústredne štátnej bezpečnosti v Bratislave č. 33.198/5-1941 ÚŠB, ktorým bolo nariadené zriadiť stále závodné stráže pre nočné doby – v súkromných dôležitých podnikoch na obranu štátu. Strážni týchto závodných stráží mali byť vybraní a určení z radov robotníctva príslušného závodu, a to v prvom rade z radov riadnych členov Hlinkovej gardy (HG) a *Freiwillige Schutzstaffel* (FS), podľa možnosti vždy zo záložníkov II. vojenskej zálohy, ktorí boli spôsobilí po stránke zdravotnej aj výcvikovej.²⁶

Jedným z opatrení MH bolo vydanie Inštrukcie pre vládnych dôverníkov.²⁷ Inštrukcia platila pre vládnych dôverníkov v obchode a v priemysle. Všeobecne sa vládny dôverník pri výkone svojej funkcie mal správať tak, aby svojím postupom nerušil normálny obchodný a výrobný chod podniku, ale naopak, aby sa staral o jeho zabezpečenie. Pred personálom závodu mal vystupovať taktne a na zistené chyby nenápadne upozorniť majiteľa. Keby nedošlo k náprave, mal požiadať o jej uskutočnenie príslušný okresný úrad a ak išlo o dôverníka vymenovaného MH, tak túto skutočnosť oznámiť ministerstvu. Dôverník mal dbať na to, aby výroba v továrni išla v normálnom chode a všetkými spôsobmi napomáhať normálnemu chodu výroby. Zvýšenú pozornosť mal venovať tomu, aby bolo pravidelné zásobovanie podniku surovinami, aby sa nenarušovali pracovné pomery a aby nebola narušená pracovná disciplína vonkajšími neúradnými zásahmi. Vládny dôverník nesmel vyvolávať mzdové a cenové boje. Ďalej mal dbať na to, aby neboli bezdôvodne odcudzené alebo odvezené strojné zariadenia podniku s úmyslom poškodiť podnik alebo narušiť jeho bežnú pracovnú schopnosť.

Priemyselné spoločnosti v Pohronskej župe ovládané nemeckým kapitálom

V priemyselnom sektore druhovýroby ovládol nemecký kapitál na území Pohronskej župy účastinné spoločnosti v týchto odvetviach: kovopriemysel, hutníctvo, chemický priemysel, priemysel celulózy a papiera, drevársky priemysel, sklársky priemysel.

V kovopriemysle, ktorý bol rozdrobenejší, mali Nemci záujem iba o väčšie podniky. Toto odvetvie sa stalo doménou Göringovho koncernu, ktorý odkúpil štátne podniky v Podbrezovej, na Piesku a v Tisovci.²⁸

Produkcii antimónu prebrala Preussische Bergwerks und Hütte A. G. Berlin. Mannesmannov koncern získal továreň na strešnú krytinu Syenit a jej prostredníctvom sa zmocnil ťažby azbestu v Dobšinej. V nemeckých rukách sa postupne sústredil aj medzinárodný kapitál, ktorý bol zainteresovaný v podniku Slovenské magnetitové závody v Lovinobani.

V chemickom priemysle získal kľúčové postavenie mamutí nemecký koncern I. G. Farbenindustrie. Sféra vplyvu sa rozširovala aj na závody, ktoré vlastnil Spolok pre chemickú a hutnú výrobu so sídlom v Prahe a s filiálkou aj v Pohronskej župe. Prostredníctvom spoločnosti SOLO patrila spolku najmodernejšia továreň na zápalky v Banskej Bystrici.

Nemecký kapitál ovládol aj priemysel celulózy a papiera, konkrétne Harmaneckú továreň na papier v Harmanci a Továreň na papier v Slavošovciach.

Na rozdiel od kovopriemyslu bolo ovládnutie drevárstva komplikovanejšie. Na Slovensku nebolo drevárstvo v rukách tak koncentrovaného cudzieho kapitálu, ktorý by niekoľkými „operáciami“ umožnil zmocniť sa ťažby a ďalšieho spracovania dreva.²⁹ V záujme nemeckých podnikateľov bolo aj zakladanie nových drevárskych závodov na území Slovenska. Slovenská strana ale nebola príliš naklonená týmto nemeckým snahám a k žiadostiam sa vyjadrovala negatívne. MH argumentovalo tým, že väčšina výrobných odvetví, ktoré plánovali nové spoločnosti zaviesť, už boli na Slovensku dostatočne zastúpené.

Podniky sklárskeho priemyslu Ján Kossuch, úč. spol., Katarínska Huta; „CLARA“ (vlastnila aj kremnickú továreň na výrobu kameniny), skláreň, úč. spol., Utekáč; sklárne v Zlatne a Málinci boli zaradené do Predajného spoločenstva fľašových sklární (VDF), Berlín a celé spoločenstvo VDF bolo upevňované cez kartely.

Podľa dodatkovej dohody podpísanej 12. novembra 1943 k *Zmluve o využití vojnohospodárskych podnikov na Slovensku* z 30. januára 1940 prebrala Nemecká priemyselná komisia na Slovensku (Deutsche Industrie Kommission Slowakei – DIKO) celkom 26 priemyselných podnikov. Z tejto kategórie najväčších slovenských podnikov sa na území Pohronskej župy nachádzali Železiarne Podbrezová, úč. spol., Podbrezová; Sandrik, úč. spol., Dolné Hámre; Oceľový dom, úč. spol., Pohorelá; Slovenská strojárň, úč. spol., Vyhne; Harmanecká

továreň na papier, úč. spol., Harmanec; Antimónové banícke a hutné závody, úč. spol., B. Bystrica.³⁰

Poznámky:

- 1) RATKOŠ, Peter. *Dejiny Žiaru nad Hronom*. Martin : Osveta, 1978, s. 170.
- 2) RATKOŠ, *Dejiny Žiaru nad Hronom*, s. 170.
- 3) KAZIMÍR, Štefan. *Kremnická mincovňa 1328 - 1978*. Martin : Osveta, 1978, s. 145.
- 4) KAZIMÍR, *Kremnická mincovňa...*, s. 145.
- 5) KAZIMÍR, *Kremnická mincovňa...*, s. 145.
- 6) KAZIMÍR, *Kremnická mincovňa...*, s. 145.
- 7) KAZIMÍR, *Kremnická mincovňa...*, s. 145.
- 8) KAZIMÍR, *Kremnická mincovňa...*, s. 146.
- 9) KAZIMÍR, *Kremnická mincovňa...*, s. 146.
- 10) KAZIMÍR, *Kremnická mincovňa...*, s. 145 a 146.
- 11) KAZIMÍR, *Kremnická mincovňa...*, s. 146.
- 12) KAZIMÍR, *Kremnická mincovňa...*, s. 148.
- 13) KAZIMÍR, *Kremnická mincovňa...*, s. 149.
- 14) KAZIMÍR, *Kremnická mincovňa...*, s. 150.
- 15) KAZIMÍR, *Kremnická mincovňa...*, s. 151.
- 16) KVIETOK, Ladislav. *Zemepis Horehronia – vlastivedná štúdia Banskobystrického a Breznianskeho okresu*. Zvolen : Kníhtlačiareň Andreja úč. Spol, filiálka vo Zvolene, 1943, s. 105.
- 17) Zoznam zostavený podľa údajov z knihy *Informátor Slovenskej republiky 1942/1943. Zväzok I. Miestopis Slovenska – prehľad podnikov v peňažníctve, priemysle a obchode*. Bratislava, 1942.
- 18) Štátny archív Banská Bystrica (ŠA BB), f. Pohronská župa II., 1940 – 1945, prez. II. a, spis bez čísla, šk. č. 42.
- 19) ŠA BB, f. Pohronská župa II., 1940 – 1945, prez. II. a, spis bez čísla, šk. č. 42.
- 20) Budovateľ, č. 51/1943.
- 21) ŠA BB – pracovisko Archív Zvolen (p. ZV), f. OÚ Zvolen 1923 – 1945, inv. č. 478/1940, šk. č. 174.
- 22) ŠA BB, f. Pohronská župa II., 1940 – 1945, prez. II. a, č. j. 2350/1944, šk. č. 42.
- 23) ŠA BB – p. ZV, f. OÚ Krupina 1923 – 1944, inv. č. 14639/1939, šk. č. 471.
- 24) KVIETOK, *Zemepis Horehronia...*, s. 105.
- 25) ŠA BB – p. ZV, f. OÚ Zvolen 1923 – 1945, inv. č. D1-1490/1944, šk. č. 87.
- 26) ŠA BB – p. ZV, f. OÚ Zvolen 1923 – 1945, inv. č. 167/1941, šk. č. 69.
- 27) ŠA BB – p. ZV, f. OÚ Zvolen 1923 – 1945, prezidiálne spisy, bez inv. č., šk. č. 63.
- 28) FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava : VPL, 1969, s. 341.
- 29) LIPTÁK, Ľubomír. *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom (1939 – 1945)*. Bratislava : SAV, 1960, s. 82.
- 30) KOVÁČIK, Ľudovít. *Slovensko v sieti nemeckého finančného kapitálu*. Bratislava : VPL, 1955, s. 92 a 93.

Pamättné tabule Jozefa Cígera Hronského v Kremnici

Daniel Haas Kianička

„Najkrajšie slová sú – skutky“

- životné motto Jozefa Cígera Hronského

Na Slovensku je viacero hmotných pamiatok pripomínajúcich život spisovateľa Jozefa Cígera Hronského – pamättný dom, pamättné tabule, busty, názvy ulíc, škôl a podujatí. Jeho život je spätý aj s Kremnicou, kde má až dve pamättné tabule, čo je pomerne neštandardné. O Hronskom sa učia deti na základných i stredných školách. Charakterizovaný býva ako spisovateľ mimoriadnej kvality, otec „matičného zázraku“ a zapálený národovec, to, však že jeho život mal, žiaľ, aj určité tienisté stránky, sa skoro nikde nedozvieme.

*

Najskôr niekoľko základných dát z Hronského života. Narodil sa 23. februára 1896 vo Zvolene. Jeho otec Peter Pavol Cíger bol tesárskym majstrom, matka sa volala Jozefína, rodená Marková. Spolu mali sedem detí. Jozef Cíger Hronský absolvoval ľudovú školu vo Zvolene (1902 – 1907), meštiansku školu v Krupine (1907 – 1910) a učiteľský ústav v Leviciach (1910 – 1914). V roku 1914 sa stal učiteľom na škole v Horných Mladoniciach, v rokoch 1916 – 1920 bol učiteľom v Senohrade (s prestávkou od leta 1917, keď narukoval do rakúsko-uhorskej armády a bol odvelený na taliansky front, kde sa dočkal na jeseň roku 1918 konca vojny), v rokoch 1920 – 1923 učiteľom v Krupine, v rokoch 1923 – 1927 učiteľom v Kremnici (na ľudovej i meštianskej škole) a napokon v rokoch 1927 – 1933 pedagógom na meštianskej škole v Martine. V roku 1933 sa stal tajomníkom Matice slovenskej, medzi rokmi 1940 – 1945 bol jej riadnym správcom. V roku 1945 emigroval do Talianska a napokon v roku 1948 do Argentíny. V emigrácii sa angažoval v zahraničnej Matici slovenskej a Slovenskom kultúrnom spolku, bol aj predsedom Slovenskej národnej rady v zahraničí a čestným predsedom Spolku slovenských spisovateľov a umelcov v zahraničí. Pracoval ako kreslič v textilnej továrni v argentínskom Lujáne. Jozef Cíger Hronský zomrel v Lujáne 13. júla 1960. Jeho telesné pozostatky boli v roku 1993 prevezené na Národný cintorín do Martina. (1)

Kultúrne a umelecké aktivity Jozefa Cígera Hronského boli vskutku pestré a rozsiahle. Bol aktívnym spisovateľom, redaktorom, učiteľom, ale aj kultúrnym pracovníkom a výtvarníkom. Ešte v Krupine založil s Pavlom Bujnákom časopis Hontiansky Slovák, v Kremnici s Jaroslavom Kejzlarom zase knižnú edíciu Mládež. V rokoch 1927 – 1945 bol redaktorom v Martine vydávaného Slniečka a od roku 1938 aj redaktorom časopisu Slovensko. Od roku 1927 bol členom čítankovej

komisie Matice slovenskej, aktívne sa podieľal na vydavateľskej činnosti Matice atď. (2)

Jozef Cíger Hronský bol plodným spisovateľom – prozaikom, autorom literatúry pre deti a mládež, publicistom. V Slovníku slovenských spisovateľov, ktorého editorom je spisovateľ a literárny vedec Valér Mikula a ktorý vydalo vydavateľstvo Kalligram a Slovenská akadémia vied v roku 2005, sa Hronského tvorba charakterizuje nasledujúcimi slovami: Hronského „tvorba reprezentuje prechod od tradičného slovenského dedinského realizmu cez lyrický expresionizmus, zdôrazňujúci mýtus zeme a prítomnosť Boha v každodennom živote človeka, až k modernej intelektuálnej expresionistickej próze, analyzujúcej deziluzívne pocity človeka 20. storočia“. Vrchol v jeho tvorbe predstavujú najmä 30. roky 20. storočia. V tom čase sa priklonil k realizmu s expresionistickými prvkami a filozofickej meditácii. V románe Prorocstvo doktora Stankovského (1930) spracoval problém rozporu medzi citom a rozumom, ako aj medzi umením a pragmatizmom každodenného života. Romány Chlieb (1931) a Jozef Mak (1933) z tohto obdobia patria k tomu najlepšiemu, čo Hronský napísal. Vrátil sa v nich k dedinskej tematike. Človeka v nich poňal ako „súčasť dedinského prostredia, determinovaného osudovou predurčenosťou a mýtickým vzťahom k životodarnej zemi“. Tragickosť osudu viacerých postáv v týchto dielach má symbolizovať krehkosť života individua. Tvorbu 40. rokov charakterizujú predovšetkým romány Pisár Gráč (1940) a Andreas Búr Majster (USA, 1948). V nich dospel k svojej druhej prozaickej syntéze, založenej na expresionizme, a spracoval tu tému silnej, ale osamotenej ľudskej osobnosti. Pisár Gráč hovorí o „hľadaní identity človeka zasiahnutého ľudsky nepochopiteľnými vojnovými skúsenosťami“ (prvá svetová vojna). Dej druhého románu sa odohráva na Bojnicksom panstve na prelome 18. a 19. storočia a venuje sa problematike vydedenosti a hľadania cesty k ľuďom. (3)

V najnovšom Biografickom lexikóne Slovenska (2007) je význam Hronského literárnej tvorby popísaný nasledujúcimi slovami: „Jeho rozsiahla a vnútorne členitá tvorba čerpala z tradícií slovenského literárneho realizmu, ktorú obohatil o nové prvky, ideovo-umelecké a estetické princípy, pričom významne ovplyvnil vývin slovenskej prózy, najmä jej lyrizovanej a naturistickej línie...“ (4)

Jozef Cíger Hronský okrem menovaných napísal aj množstvo ďalších literárnych diel (román Žltý dom v Klokoči, 1927, zbierka poviedok Medové srdce, 1929, Podpolianske rozprávky, 1932, zbierka noviel Sedem srdc, 1934, román Na križných cestách, 1939, román Na Bukvovom dvore, 1944, novela Predavač talizmanov Liberius Gaius od Porta Colina, 1947 atď.). Legen-

dárnymi sa stali jeho diela pre deti, najmä knihy Budkáčik a Dubkáčik či Smelý zajko. Táto časť jeho tvorby sa dočkala aj sfilmovania. Smelý zajko bol natočený v roku 1972 a film podľa prózy Sokoliar Tomáš v roku 2000. Hronského súborné dielo vyšlo až trikrát. V rokoch 1938 – 1944 to boli Zbrané spisy 1 – 8 (k tomu

keď sa mu života nedostáva. A oblohu s oblakmi... Mal čo povedať a vedel to povedať, pretože sa hľadal stále i hľadal stále a nezabýval sa pohodlne v nájdenom“. (6)

Ján Števček zdôraznil širší medzinárodný význam Hronského diela: „Ak by sme hľadali ešte konkrétnejší rámec pre takýto portrét Hronského, musíme vyjsť

**Dom v Krupine, v ktorom býval Jozef Cíger Hronský,
na dome je Hronského pamätná tabuľa, foto: DHK, 2016**

vyšli v rokoch 1937 – 1942 aj jeho Zbrané spisy pre mládež 1 – 5), v roku 1993 to bolo Dielo 1 – 3, ktoré vyšlo vo vydavateľstve Tatran a napokon sú to Zbrané spisy Jozef Cíger Hronský I – XII, vydané Maticou slovenskou v rokoch 2005 – 2012. (5)

Literárny vedec Alexander Matuška charakterizoval Hronského dielo z literárnovedného hľadiska (1970). Nestotožňoval sa s názorom, že Hronský „odpísal sa sám, pretože z vlastného rozhodnutia opustil svoju domovinu“. Pozitívne hodnotil jeho dielo a konštatoval, že „ani jeho omyly nemôžu na tom nič zmeniť; nemôžu zabrániť, aby sme nepristúpili k jeho novej interpretácii a jeho novému prisvojovaniu...“. Napísal aj nasledujúce slová: „Nájdu sa možno takí, čo sa budú dívať na jeho – politické – omyly, budú ho chcieť posudzovať podľa jeho koncov, a pomôžu tak na svet novému, tentoraz tragicky mylnému a malichernému náhľadu...“. Hronskému prisúdil význačné miesto v slovenskej medzivojnovnej literatúre. Hovoril o jeho literárnej substancii, vlastnom básnickom vesmíre – zemi a oblohe. Išlo pritom o „zem s jeho hladom po živote a s jeho biedou,

z myšlienky o organickej príslušnosti Hronského k európskemu literárnemu kontextu, menovite k expresionizmu.“ O vnútornom spisovateľovom svete uviedol, že „Hronský vytušil, že vnútro človeka je mnohohlasnosť, kde sa jednotlivé pasáže melódie striedajú a disharmonicky sa dopĺňajú. Takto je u Hronského vyznačená cesta k vykúpeniu a prerodeniu. V tejto črte svojej filozofie a umenia pripomína Hronský napokon skôr Dostojevského než Kafku: je to „slovanské riešenie“ úzkosti a sklamaní človeka...“ (7)

*

Alexander Matuška vedel oceniť literárne kvality toho-ktorého spisovateľa, čo sa však týka politického a spoločenského života, vedel byť k tvorcom aj veľmi kritický. Napríklad už v roku 1945 odsúdil spisovateľov podiel na politickom režime vojnovnej Slovenskej republiky, a to v eseji O duchovnom kolaborantstve. Napísal v nej: „Novopečení naši mocnári začali – s berlínskym nihil obstat (všetko je dovolené – pozn. autor) v rukách

– púšťať do priestoru okridlené výroky. Prvý bol, pamätáme sa ešte: Náš je ten kus zeme pod Tatrami, nám z nej patrí výnos celý. A kým nás odovzdali do ochrany Panny Márie, povyhutovali aj ďalšie. Verní sebe, svorne napred – napríklad. Alebo: Za Boha život, za národ slobodu... Stvorili si aj osobitný slovník, v ktorom význačnú úlohu hrali: pospolitosť, zapojiť, plece pri pleci a i. Aj

duchovnej prašiviny, širenej vodcami, usmerňovateľmi a propagandistami. Ich ľudské ja sa dalo zlákať teplými miestami a štátnymi bytmi, ich ja tvorivé však neprijalo podnet z nových, násilím vynútených skutočností slovenského života – ak, tak len záporne u niektorých, na periférii ich diel a nie v jeho centre u druhých...“. Spisovatelia boli plne zodpovední za svoje skutky: „Lite-

Budova bývalej ľudovej a meštianskej školy v Krupine, ktorú navštevoval aj Jozef Cíger Hronský, na budove je pamätná tabuľa venovaná J. C. Hronskému a E. Suchoňovi, foto: DHK, 2016

pochody si dali zložiť. A potom začali arizovať, napred obchody a neskôr, keď sa ukázala potreba metafyziky a mýtu pre mladý štát, aj slovenskú minulosť.“ Kritike podrobil naivnú vieru v to, že to nacisti so Slovanmi a Slovákmi mysleli dobre. Ostro odmietol účasť spisovateľov na „tupení ľudskosti“. Poburovalo ho najmä to, že nešlo v tomto prípade iba o pseudoliterátov či „pošpičených“ jedincov, ale „o tých, ktorí sa ‚zapojili‘, ale nie celkom; ktorí uverili víťazstvu Nemecka, ale nedali mu vari svoje duše; z ktorých vonkajšie chovanie sa správalo dnes už slávnym: ‚rád by som videl vládu, ktorej by som neslúžil‘, ale ktorí vo svojej tvorbe predsa spievali iným hlasom; ktorí občas podľahli oficiálnej vlne, oslávili veršom 14. marec a *poglavnika*, ale v ktorých bolo jadro, celkom alebo do značnej miery odchodné od

rárnym dielom sa možno vykupovať z vlastnej ľudskej malosti, ale nemožno ním dokazovať alibi. Za prostého človeka ručia jeho skutky, a nie jeho slová...“. V tomto i nasledujúcom kontexte zaujímavo vyznieva na začiatku uvedené Hronského životné motto: „Najkrajšie slová sú – skutky“. Za skutkami musí byť totiž, ako napísal Alexander Matuška, charakter: „charakter nemusí byť a nebýva v rovnováhe s intelektom; tak nás učila skúsenosť...“ (8)

Alexander Matuška neuviedol v citovanej eseji v súvislosti s kritizovanými spisovateľmi žiadne konkrétne mená, urobil tak ale napríklad spisovateľ a publicista Peter Getting, a to v štúdiu *Náčrt problematiky umeleckej kolaborácie predstaviteľov slovenskej literárnej obce počas totalitného režimu 1939 – 1945*, ktorá bola

publikovaná v roku 2009 v zborníku Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945, vydanom Múzeom Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici. (9) Konštatuje v nej, že totalita by existovala počas prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945) aj bez spoluúčasti spisovateľov, no za málo známy a obchádzaný fakt označil to, že „pomocou šokujúcej časti slovenskej literárnej obce bola táto cesta dláždená oveľa ľahšie, než podnes priznávame.“ Negatívom je, že sa v súčasnosti literárne osobnosti prezentujú v odbornej, populárnej i študijnej literatúre hodnotovo čierno-bielo (buď ako dobrí alebo zlí) a neúplne. V učebniciach úplne absentujú informácie o účasti spisovateľov na režime prvej Slovenskej republiky, pritom kolaborácia spisovateľov s komunistickou totalitnou mocou je v nich popísaná. Títo spisovatelia sa predstavujú ako nedotknuteľné ikony a vzory bez toho, aby sa uviedli aj negatíva, ktoré mali ich životy. Pritom na druhej strane ich nemožno len kategoricky odsúdiť, ale snažiť sa kriticky pochopiť ich konanie v dobovom kontexte a každý prípad posudzovať osobitne. Títo tvorcovia žili v takej dobe, ktorá mnohých z nich nútila mať dve tváre. A učiť by sme sa mali o oboch z nich. Smutnou skutočnosťou však je, že literatúra do takej miery prerastala s režimom vojnového Slovenka, až vzniká podozrenie, že sa výraznou mierou podieľala na existencii a udržaní totalitného režimu. Spisovatelia spolupracovali – kolaborovali s ním dvomi možnými spôsobmi: buď priamo pracovali v režimových inštitúciách vrátane Úradu propagandy, resp. prižívovali sa na politickom systéme (kariéra, profit, arizácia), alebo tvorili v duchu totalitných myšlienok. Pritom mnohí z nich sa usilovali, ako to napísal Alexander Matuška, zachovať si ľudskú tvár aspoň vo svojej tvorbe či súkromnom živote, to ich však nezbaňuje zodpovednosti za ich skutky, pretože si ich museli byť plne vedomí. Viacerí spisovatelia sa svojich postov ujali dobrovoľne a vykonávali ich s odhodlaním, ba nadšením. Pritom im muselo byť zrejmé, že mnohé opatrenia štátu sú zločinmi. V literárnej oblasti to bolo napríklad vytesňovanie tvorby spisovateľov „nemajúcich ten správny, často rasový pôvod“ (Gregorová, Poničan, Vámoš, Šándor, Jilemnický, Kráľ). Na druhej strane, existovala aj skupina spisovateľov, ktorí sa otvorene postavili režimu (Jesenský, Tajovský, Šándor).

S režimom viac či menej spojili svoje životy a myšlienky spisovatelia ako Tido J. Gašpar (šéf Úradu propagandy), Milo Urban (šéfredaktor novín Gardista), Andrej Žarnov, Janko Silan, Rudolf Dilong (pôsobil aj v Kremnici), Ján Kostra, Valentín Beniák, Karol Strmeň, Emil Boleslav Lukáč, Ján Okál', Ján Hrušovský, Ladislav Hanus a ďalší. Napríklad Valentín Beniák uverejnil 14. marca 1942 v Gardistovi článok, v ktorom boli aj nasledujúce slová: „Samostatný slovenský štát pred trocha rokmi, 14. marca 1939, stal sa dejinnou skutočnosťou... My sme tu, aby sme svetú vydali svedectvo, že slovo ochrany zo strany Veľkonemeckej ríše a jej vod-

cu Adolfa Hitlera nebolo falošným chytákom... Celé Slovensko, gardistické a národnosocialistické, oslavuje dnes víťazstvo slovenského nacionálneho ducha.“

Ján Kostra publikoval zase „militantnú veršovačku“:

*„Nech stvrdne v našich prakoch
slovenská skala
Ej niekto bude dorúbany
ej niekto kvacne dolu tvárou
ej niekto bude lízať rany
v slovenskej zemi.“*

V časopise Kocúr (šéfredaktor Július Silnický) sa objavila nasledujúca rasistická básnička:

*„Židákom na tomto svete
žilo sa už ani v raji,
Lenže ten raj poškrvnili
Židácká hriechu smradom,
...národ proti židom volá.
Tiež sa ich chce čím skôr zbaviť –
Taká je dnes ľudstva vôľa!“*

Ladislav Hanus uverejnil v roku 1941 v časopise Kultúra text, v ktorom boli nasledujúce pasáže: „Slovenský štát je klasickým uskutočnením ľudového štátu... Už zo samého pojmu tedy vyplýva jeho prvá a hlavná starosť: rasová, čiže národná politika. V Slovenskom štáte je to zvlášť naliehavou, až ožehavou potrebou... I vnútorný poriadok slov. štátu sa ustáľuje: máme domácnosť pod vedením vodcu“.

Po vzniku Slovenského národného povstania mnohí spisovatelia podpísali Ohlas proti povstaniu, v ktorom ho označili za židobolševický prevrat. Publikovali ho s mnohými vymyslenými propagandistickými „skazkami“ ako napríklad, že židobolševici rozpárali brucho tehotnej ženy, vybrali z neho plod a vložili ho do jej rozrezaných úst. Označili to za „typický židovský sadizmus“ (časopis Slovák, 5. októbra 1944).

*

Tak ako bolo vyššie uvedené, diela Jozef Cígera Hronského sú plné tragiky človeka, človeka nachádzajúceho sa v konfliktnnej situácii a plného rozporov a napokon aj tragiky vlastného životného osudu. Hronský si bol vedomý, že rozporom sa nedá uniknúť uzavretím sa do seba samého a vlastnej tvorby. Napísal: „Ľudská skutočnosť je aj pre tvorcu primárna, hocijako by bol sústredený na svoju prácu, na svoje spisovateľstvo, umenie.“ (10) O rozpore medzi umením a pragmatizmom každodenného života hovorí aj spomínaný Hronského román Prorocko doktora Stankovského z roku 1930. To, čo si už vtedy uvedomoval, sa ešte viac zvýraznilo v rokoch druhej svetovej vojny. Hronský sa usiloval v tom čase vehementne pracovať na rozvoji slovenskej kultúry, niekedy to však, žiaľ, bolo na úkor druhých etník. Realite totalitného štátu sa, skrátka, nedokázal (alebo nechcel) vyhnúť. Napriek jeho idealizmu (spojenému s ideou slovenského nacionalizmu), žil v realite,

ktorá prinášala hraničné situácie, keď sa bolo potrebné prakticky rozhodovať (na poste správcu Matice slovenskej). Pritom Hronskému sa nepodarilo rozhodnúť vždy správne.

Matica slovenská pod jeho vedením sa totiž zapojila do arizácie židovského majetku. Všetky najdôležitejšie fakty o tom odznali v spravodajskej relácii Reportéri, ktorá bola odvysielaná 26. novembra 2008 na televíznom kanáli STV1. Vystúpili v nej popri samotných

by to jediný slovenský podnik cinkografický.“ K tomu historička Katarína Zavacká, iba lakonicky poznamenala: „Je to hanebné, je to doslova hanebné.“ Matica po zarizovaní Cinkografie a jej presťahovaní do Martina zamestnala jej pôvodného majiteľa v Neografii, na ktorú sa Cinkografia pretransformovala. Reportéri vypátrali v Izraeli jeho syna Hary Horského, ktorý tam žije pod menom Haran Yakov. Ten vysvetlil skutočnosť, že Matica zamestnala jeho otca nasledujúcimi slovami:

Budova bývalej ľudovej školy v Horných Mladoniciach, kde Jozef Cíger Hronský pôsobil ako učiteľ, na budove je Hronského pamätná tabuľa, foto: DHK, 2016

reportéroch aj historici zo Slovenskej akadémie vied Katarína Zavacká a Ján Hlavinka. Na základe zákona č. 210 z roku 1940 bolo umožnené vyvlastnenie židovského majetku, ktorého hodnota sa odhadovala na 530 miliónov korún (Ks). Historik Ján Hlavinka v reportáži informoval o tom, že Matica slovenská arizovala podnik Cinkografia Oskara Horského v Žiline. Z podniku Matica prevzala celé zariadenie a strojové vybavenie. Pritom v procese arizácie bola iniciatívna a aktívna. Svedčí o tom list podpísaný Hronským (uložený v Slovenskom národnom archíve) urgujúci vyvlastnenie Cinkografie: „Doteraz sme nedostali nijaké vyrozumienie, či tento podnik budeme môcť arizovať. Spomenutý podnik veľmi dobre prosperuje a Žid zarába, ako dosiaľ nikdy. Samotná Matica slovenská vo zvýšenej miere je nútená robiť objednávky práve u neho. Po arizácii bol

„Môj otec dostal rozkaz, že on bude pracovať pre Maticu slovenskú v Neografii, v Martine a my sme museli prejsť aj žiť a bývať do Martina. On nemohol nič po-
vedať, že on chce alebo nechce. Jeho prinútili, prinútili ho tam robiť.“ Hary Horský vysvetlil aj to, prečo jeho otca zamestnali: „Oni boli veľmi spokojní s jeho robotou, lebo on bol jediný človek, čo vedel tú robotu veľmi dobre. A preto sa k nemu chovali veľmi pekne, oni ho potrebovali.“ Matica slovenská mala s Oskarom Hronským ako svojim zamestnancom po väčšinu času korektné vzťahy, to však nemení nič na skutočnosti, že ho pripravili o majetok a na príjmoch z neho si založili vlastnú existenciu. Oskar Horský nesúhlasil s arizáciou svojho majetku. Jednak to potvrdil jeho syn a jednak na to poukazuje skutočnosť, že v roku 1944 nadviazal spoluprácu s partizánmi. Hary Horský k tomu povedal:

„Otec nedošiel do koncentračného tábora, môjho otca zastrelili v Martine, partizáni robili povstanie proti Nemcom a Nemci potom sa vrátili do Martina a zobrali všetkých tých ľudí, čo robili spolu s partizánmi a v ten istý deň ich zabili tam hore, pri vrchu, pri Martine, pri kasárňach, ich zastrelili tam a tam ich aj pochovali.“ Reportéri v Žiline na cintoríne našli meno Oskara Hronského medzi obeťami holokaustu počas druhej svetovej vojny, medzi tými, čo boli v odboji a s informáciou, že je pochovaný medzi Martinom a Vrútkami. (11)

Z uvedeného je zrejmé, že Matici slovenskej sa arizáciou Cinkografie Oskara Hronského podarilo „zabiť dve muchy jednou ranou“. Jednak z trhu odstránili konkurenta, u ktorého si museli objednávať zákazky a jednak si, ako bolo uvedené, na zarizovanej Cinkografii v podobe Neografie založili svoju finančnú prosperitu. Existuje k tomu viacero svedectiev.

Produkcia Neografie sa stala základom ekonomickej samostatnosti Matice, vtedajší jej pracovník Alexander Hirner k tomu napísal: „Keď sa podarilo vybaviť svoju tlačiareň špeciálnym vodotlačovým zariadením, Matica, resp. jej tlačiareň, mohla prijať a vybaviť finančne veľmi výhodné objednávky štátnych bankoviek a zo zahraničia a rovnako výhodné objednávky na tlač poštových známok. Tým dosiahla Matica priamo bezprostrednú návratnosť investícií a bez osobitných problémov mohla podstatne zvýšiť knižnú produkciu ako jeden z doterajších základných finančných zdrojov... Okrem nakladateľského zisku a zisku z vlastnej distribučnej siete pribudol Matici i zisk z Neografie; účastinárskej spoločnosti Matice sa podarilo v krátkom čase vyrásť v slovenských pomeroch na relatívnu vydavateľskú veľmoc.“ (12)

Jozef Cíger Hronský sa nikdy neznížil k primitívnym nenávisťným prejavom a ako spisovateľ sa usiloval zachovať si odstup a nadhľad, bol však do takej miery v zajatí myšlienky „blaha národa“ a „národnej čistoty“, že ani v emigrácii nedokázal pripustiť, že prvá Slovenská republika bola totalitným štátom otrocky závislým na nacistickom Nemecku. Slovenské národné povstanie rázne odmietol (román Svet na trasovisku, vyšiel v roku 1960 v USA a v roku 1991 v Martine) a „vnímal ho ako národu niečo neprirodzené, importované bolševickými silami zo ZSSR a namierené proti vlastnej slovenskej štátnosti“. (13)

Hronský pociťoval skutočnosť zániku vojnovnej Slovenskej republiky až do konca svojho života ako krivdu. Cítiť to napríklad z jeho článku uverejnenom v novinách Slovák v Amerike z 13. júla 1960: „V zaklätých rokoch nesvárov aj my sme mali prsty, tak si to pekne priznajme a nerozdávajme iba nadšené slová a potlesky. Nesľubujme nič, lebo sľubov bolo už zázračne mnoho, už celé hory, ale lepšie nám pristane iba do priehŕstia nabráť trochu chlpského predsavzatia, že *zabudneme načisto, kto nás včera oplŕľoval, nerozpamätáme sa viac, kto nás včera osočoval, odložíme osobné veci a budeme merať pravdu nie podľa miery, akú sme si vymysleli, ale*

podľa interesov onoho nešťastného národa, ktorý sme sa chystali rozkúskovať ešte aj my, hoci ho kúsok iní až tak, že sotva mu ostáva dych... tak pokojne chceme orať, čo nám je súdené, a v tom duchu vítame pokoj, aby sme mohli pokojne siať a pokojne žať. Lebo mnoho je úhorov a ešte viac túžob, čo na novú žatvu čakajú“. (14)

Národné záujmy stáli u Hronského veľmi vysoko a bolo potrebné ich brániť aj za cenu krvi a na úkor druhých. Takto vyznievajú aj jeho viaceré publicistické príspevky. Pri príležitosti vzniku Slovenského štátu 14.

Busta Jozefa Cígera Hronského v parku na námestí vo Zvolene, foto: DHK, 2016

marca 1939 napísal Slovenskú modlitbu (uložená je v Slovenskej národnej knižnici – Literárnom archíve v Martine) a v nej nasledujúce slová: *Ďakujeme Ti, Pane! Ďakuje Ti slovenská hruda, trpkou slzou skropená, krvou posvätená, slovenskou túžbou žehnaná, stáročným utrpením vykúpená... Slovenskému národu, ktorý tu žil*

**Dom na Dolnej ulici v Kremnici, kde v rokoch 1923 - 1927 býval Jozef Cíger Hronský,
foto: DHK, 2018**

od vekov, miloval slovenskú hrudu, ale keď sa k nej sklonil, aby ju priclonil láskavou dlaňou, zacítil na chrbte svojom bič otrokára... Buď s nami, Pane! Neopúšťaj nás, keď ideme slúžiť sebe, ľudu, čo *nikdy nesiahahal na cudzie* (no napokon siahol – pozn. autora)... Buď s nami, Pane!... Chceme verne plniť úlohu... vo vedomí, že bremeno života udelené nám je iba prechodne a *nezaťažené ťarchou služby pre cudzieho* (žiaľ, Slovenská republika bola plne závislá od nacistického Nemecka – pozn. autora)... Buď s nami, pane! Neopúšťaj nás, ak by kedykoľvek v budúcnosti nadišla chvíľa taká, že niekto by kradmou rukou siahol na našu vlasť a jej slobodu a skypela by slovenská krv nie hnevom ani pomstou, ale v spravodlivej povinnosti brániť slovenské práva až do posledného dychu s pravdou v srdci a mečom v ruke.“ V Hronského článku Nové Slovensko (publikovanom v časopise Slovensko, 5, 1939, č. 1-2, s. 3-5) sa možno dočítať: „Rozkvákané časy i Matici slovenskej udelili svoje. Verejne, otvorene sa postavila na stanovisko slovenského nacionalizmu a za čistotu slovenskej kultúry, lebo tak to prikazovala tradícia i prvé stanovy MS, ktoré v základe prebrala i vzkriesená Matica. A toto stanovis-

ko sa vysvetľovalo ako politický hriech...“ (15) K tomu treba poznamenať, že v stredoeurópskom priestore, na križovatke kultúr, je úsilie o „národnú čistotu“ čistou ilúziou. Okrem toho, ani príslušníci jedného národa nie sú jednoliatou masou, existuje v ňom vždy pluralita názorov a náboženských, národnostných, regionálnych, politických a kultúrnych rozdielov.

Pozoruhodnou je skutočnosť, že minulý komunistický režim (1948 – 1989) akceptoval viacerých slovenských spisovateľov angažujúcich sa v politických a kultúrnych inštitúciách vojnovnej Slovenskej republiky, pričom tento režim politické zriadenie Slovenskej republiky odmietol ako celok – označoval ju za klérofašistický štát odmietajúci okrem iných aj komunistickú ideológiu. Medzi takých spisovateľov patrili napríklad Milo Urban či Jozef Cíger Hronský. Hronský tak figuroval napríklad v Slovenskom biografickom slovníku, prezentovala sa jeho, najmä detská tvorba. V Biografickom slovníku z roku 1987 je Hronského medailón vyznievajúci v pozitívnom duchu, až na konci je dôvetok, že počas emigrácie v Argentíne „publikoval v časopisoch ľudáckej orientácie a vyvíjal politickú činnosť

zameranú proti socialistickému Československu“. (16)

V Biografickom slovníku z roku 2007 sa „zmierlivo“ konštatuje, že do Hronského práz sa nepremietali zväčša spoločensko-historické súvislosti a motivácie (čo bolo naozaj tak) s výnimkou posledného románu Svet na trasovisku (1960), kde Hronský „zobrazil udalosti a ľudí z krupinského lazú v čase vojny a SNP, so snahou prezentovať svoje individuálne filozoficko-politické smerovanie a podať vlastnú interpretáciu povstania“. (17)

V Slovníku slovenských spisovateľov z roku 2005 je jasnejšia formulácia – Svet na trasovisku je „rôznym odmietnutím SNP, ktoré Hronský vníma ako národu niečo neprírodné, importované boľševickými silami zo ZSSR a namierené proti vlastnej slovenskej štátnosti“. (18)

S týmto Hronského názorom sa slovenská povojnová i súčasná historiografia nikdy nestotožnila. Povstanie bolo totiž spontánnym prejavom nesúhlasu s totalitným zriadením Slovenskej republiky a jej závislosťou na nacistickom Nemecku.

Hronského pozícia v rokoch 1944 a 1945 (na konci vojny) nebola jednoduchá. Počas SNP ho dokonca za nevyjasnených okolností zatkli a jednu noc väznili v pivničných priestoroch. Neskôr s vedením Matice presídlil do Bratislavy a napokon na konci vojny emigroval cez Rakúsko a Bavorsko do Talianska. Československá vláda žiadala taliansku vládu o jeho vydanie ako vojnového zločincina. Talianska polícia ho zatkla, ale na základe intervencie Karola Sidora, bývalého veľvyslanca vojnovéj Slovenskej republiky vo Vatikáne, bol napokon prepustený a do Československa nevydaný. V roku 1948 Hronský odišiel z Talianska do Argentíny. V Československu ho v decembri 1948 ľudový súd v jeho neprítomnosti zbavil obvinení z vojnových zločinov. (19)

Jozef Cíger Hronský nebol síce radikálom, v jeho pozícii sa však politickým rozhodnutiam nemohol vyhnúť. Spomenutý Alexander Hirner k tomu napísal: „Bol presvedčený, že Matica sa bude rozvíjať radom geometrickým. No počítal s tým, že na vybudovanie odrazového mostíka pre tento pohyb bude potrebné využiť i pomoc štátnych orgánov. O túto pomoc sa aj uchádzal, pravdaže, mimo rezortu školstva a kultúry. A jeho podujatia boli úspešné. Často sa mu v tejto súvislosti vyčíta, že to dosiahol za cenu zapredávania matičnej myšlienky režimistickým požiadavkám. K tomu si

Pamätná tabuľa Jozefa Cígera Hronského na dome na Dolnej ulici v Kremnici, kde býval medzi rokmi 1923 - 1927, foto: DHK, 2018

pokladám za povinnosť vyhlásiť, že na viaceré takéto rokovania ma Hronský prizval. Niektoré boli u guvernéra Slovenskej národnej banky Imricha Karvaša, iné u riaditeľa Markoviča alebo riaditeľa Jozefa Trnovca, ale ani raz sa v rokovaní nevyskytla ani najmenšia narážka na protislužby Matice režimu alebo ideológii HSLS“. Po vojne to však niektorí videli inak, napríklad minister Vavro Šrobár: „Niet pochybností, že vo vojnových šiestich rokoch upadala Matica na svojej slávnej tradícii, trátila na svojom dobrom mene, a to preto, že pracovníci, zodpovední za činnosť spolku, chceli ju zapriať do politického jarma režimu, na ktorý bude slovenský národ spomínať ako na roky najhoršieho úpadku a potupy“. (20)

Hronský bol odhodlaný obetovať sa pre národ, žiaľ, dopustil sa pritom, ako sme videli, aj niektorých morálnych chýb. Preto by sa Hronského život a dielo mali hodnotiť triezvo. Popri pozitívach by sa mali ľudia dozvedieť aj negatíva. Niet sporu o tom, že Hronský bol vynikajúcim spisovateľom, politika sa mu však stala osudnou. Nežil v správnej dobe, v ktorej by bolo možné bez morálneho pochybenia rozvíjať kultúru slovenského národa. Vyvarovať by sme sa preto mali jednostranného

hodnotenia Hronského života. Napríklad: „Jozef Cíger Hronský bol významným matičným organizátorom, nedostižným správcom Matice slovenskej, ktorý výrazne ovplyvnil edičnú činnosť na Slovensku... Kam upriamil svoju aktivitu, vždy to bol na prospech slovenského sveta...“ (21) Alebo: „Jozef Cíger Hronský v zložitých časoch svetovej vojnovnej kataklizmy, ktorá bytostne zasiahla do osudov slovenského národa a štátu, usmerňoval činnosť Matice slovenskej v duchu humanizmu,

postoje voči SNP a socializmu až napokon jednostranne velebený ako „národná modla“. Hronského by sme však mali vidieť skôr ako človeka z mäsa a kostí, ako človeka plného protirečení, ako človeka, ktorý sa musel v kritických chvíľach osudovo rozhodovať, hoci sa mu nepodarilo vždy rozhodnúť správne, skrátka, ako človeka – plnokrvného spisovateľa, plného ideálov, sebaspytovania a pochybností... Ako človeka živého, ktorý sa mohol dopustiť aj omylov...

Priečelie budovy bývalej meštianskej školy v Kremnici, kde Jozef Cíger Hronský vyučoval v rokoch 1923 - 1927 (dnes Základná škola Pavla Križka), foto: DHK, 2018

tolerancie a rozvoja slovenskej kultúry, čo aj po rokoch potvrdili spolupracovníci... Niet pochybností o tom, že o vybudovanie ‚vydavateľskej veľmoci‘ a o všestranný rozvoj Matice slovenskej v tomto období kultúrneho rozmachu, nazvanom aj ‚matičný zázrak‘ sa zaslúžil jej hlavný hýbateľ Jozef Cíger Hronský“ (22)

Hronského život bol aj z tohto pohľadu plný tragiky, čo sa odrazilo aj v jeho diele. Ján Števček napísal, že „A predsa je možné z tragiky života Hronského, emigranta v ďalekých i vzdialených krajinách, vyvodit’ určitý záver i pre jeho dielo. Ako v jeho tvorbe, tak aj v osobnom živote je prítomný prvok tragiky nenaplnenia...“ (23) V dobe, v ktorej Hronský žil, toto naplnenie z politicko-spoločenských dôvodov nebolo možné a v tom tkvie skutočná tragika Hronského osudu... Hronský vyslovil myšlienku: „Dejiny sa dajú prekrúcať, ale samy nesfalšujú sa nikdy.“ (24) Je smutné, že práve jeho život sa stal predmetom takéhoto prekrúcania dejín. Najskôr bol velebený ako vzor, neskôr obvinený z vojnových zločinov, potom čiastočne akceptovaný, no odsudzovaný za

Vyvážený pohľad na Hronského život a dielo by sa mal prezentovať aj žiakom a študentom na slovenských školách, čo sa však nedeje... V Kremnici sa na základnej škole vyučuje o Hronskom v 5. ročníku, pričom sa preberajú jeho povesti, neskôr aj v 7. ročníku, kde sa preberá jeho tvorba s dôrazom na diela pre deti... vyučuje sa za pomoci učebníc (je v nich stále jednostranný pohľad na Hronského) alebo podľa informácií z internetu (sú tam hodnotovo častokrát problematické informácie)... Čo s tým?

Či sa to niekomu páči alebo nie, osobnosti slovenských dejín mali aj svoje ľudské slabosti a dopúšťali sa aj chýb. Ak sme sa v poslednej dobe o nich dozvedeli pri Štúrovcach, prečo by sme sa o nich nemali dozvedieť pri spisovateľoch angažujúcich sa v čase vojnovej Slovenskej republiky? Iné národy nemali s tým problém... Nemci odsúdili svoju nacistickú minulosť... Vinu za kolaboráciu s nacizmom niesli a dodnes určitým spôsobom nesú napríklad aj Nóri (slávny spisovateľ Knut Hamsun bol za kolaboráciu potrestaný pokutou 325 000

nórskych korún, čo bol celý jeho majetok /25/, neznamená to však, že by sa tento spisovateľ prestal čítať, alebo že by mu odobrali Nobelovu cenu za literatúru...)... Prečo nie je niečo také možné v plnej miere aj na Slovensku? Inteligencie hádam na to máme dosť...

*

Z uvedených dôvodov, či chceme alebo nie, je Jozef Cíger Hronský ako verejný činiteľ kontroverznou postavou slovenských dejín. Pri prezentácii jeho osoby a života je preto potrebné postupovať veľmi opatrne. Asi by sme si mali lepšie rozmyslieť, či budeme po ňom vo

parku na námestí je jeho busta. V Martine je pamätná tabuľa osadená na Dome Jozefa Cígera Hronského, kde je Hronského stála expozícia a ktorý spravuje Matica slovenská. Budova Slovenskej národnej knižnice v Martine stojí na Námestí J. C. Hronského. V parku v areáli druhej budovy Matice slovenskej v Martine je okrem busty Ľudovíta Štúra aj busta Hronského. Dokonca na internete (www.parkminiatur.sk) možno nájsť skladáciu miniatúru rodného domu Hronského vo Zvolene (dom stál pod zámkom a dnes už neexistuje).

Raritou v tejto súvislosti sú Kremnica a Krupina, kde sa nachádzajú až po dve Hronského pamätné tabule. V Kremnici je jedna na dome na Dolnej ulici, kde

**Pamätná tabuľa Jozefa Cígera Hronského na budove bývalej meštianskej školy v Kremnici,
foto: DHK, 2018**

veľkom pomenovávať ulice, školy alebo podujatia a či si ho budeme pripomínať množstvom pamätných tabúl, ktoré má na rôznych miestach Slovenska. Najviac sa v tejto súvislosti, prirodzene, angažuje Matica slovenská, ktorej bol Hronský správcom.

Napríklad na maticných slávnostiach v roku 2009 vyhlásili rok 2010 za rok Jozefa Cígera Hronského. Po Hronskom je pomenovaných niekoľko škôl – Štátne gymnázium Jozefa Cígera Hronského vo Vrútkach (od 2009), Základná škola Jozefa Cígera Hronského v Šali (2008) a Základná škola Jozefa Cígera Hronského v Krupine (2009). Hronský má pamätné tabule vo všetkých lokalitách, kde pôsobil (s výnimkou Senohradu, kde už nestojí budova školy, na ktorej vyučoval) – v Leviciach (na gymnáziu, pamätnú tabuľu dal vyhotoviť miestny odbor Matice slovenskej), v Horných Mladoniciach, Krupine, Kremnici i v Martine. Vo Zvolene v

Hronský býval (1923 – 1927), druhá na základnej škole Pavla Križka, kde vyučoval. Na prvej je text: Tu žil v rokoch 1923 – 1927 učiteľ, spisovateľ a funkcionár Matice slovenskej Jozef Cíger Hronský. Z úcty v roku 2012 venuje Miestny odbor MS v Kremnici. Na druhej: V tejto budove pôsobil ako učiteľ Meštianskej školy v rokoch 1923 – 1927 slovenský spisovateľ a správca Matice slovenskej Jozef Cíger Hronský. Mať dve tabule v jednom meste by si zaslúžila vskutku iba morálne nespochybniteľná osobnosť, čo, žiaľ, nie je Hronského prípad. Mali by sme si ho pripomínať, no vyvážane a nestavať ho pri každej príležitosti ako nedostihnuteľný vzor na piedestál dejín.

Navyše, ak je známe, že vyhotovenie druhej tabule spolufinancovala Ľudová strana Naše Slovensko, patriaca do pravicového extrémistického politického spektra. (26)

Poznámky:

- 1) MINÁČ, Vladimír (ed.). *Slovenský biografický slovník, II. zväzok*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 415 a 416; MIKULA, Valér (ed.). *Slovník slovenských spisovateľov*. Bratislava : Kalligram; Ústav slovenskej literatúry SAV, 2005, s. 217 a 218.
- 2) MINÁČ, *Slovenský biografický slovník II...*, s. 416.
- 3) MIKULA, *Slovník slovenských spisovateľov*, s. 218 a 219.
- 4) MAŤOVČÍK, Augustín (ed.). *Biografický lexikón Slovenska III G – H*. Martin : Slovenská národná knižnica – Národný biografický ústav, 2007, s. 645.
- 5) MINÁČ, *Slovenský biografický slovník II...*, s. 415 a 416; MAŤOVČÍK, Augustín – CABADAJ, Peter – ĎUROVČÍKOVÁ, Margita – PARENIČKA, Pavol – WINKLER, Tomáš. *Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia*. Bratislava; Martin : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, Slovenská národná knižnica, 2001, s. 163.
- 6) MATUŠKA, Alexander. *J. C. Hronský*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1970., s. 7, 231 a 232.
- 7) ŠTEVČEK, Ján. Jozef Cíger – Hronský, spisovateľ slovenský i svetový. In CÍGER HRONSKÝ, Jozef. *Dieľo I*. Bratislava : Tatran, 1993, s. 11 a 18.
- 8) MATUŠKA, Alexander. *O duchovnom kolaborantstve*. Bratislava : Marenčin PT, 2015, s. 111-115.
- 9) GETTING, Peter. Náčrt problematiky umeleckej kolaborácie predstaviteľov slovenskej literárnej obce počas totalitného režimu 1939 – 1945. In SYRNÝ, Marek a kol. *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, 2009, s. 149-179.
- 10) ŠTEVČEK, *Jozef Cíger – Hronský...*, s. 24.

- 11) Rozhlas a televízia Slovenska, relácia Reportéri odvysielaná na televíznom okruhu STV 1 26. novembra 2008 od 20:55 hod. (téma: arizované podniky).
- 12) MAŤOVČÍK, Augustín. *Jozef Cíger Hronský. Život a dielo*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 2003, s. 74.
- 13) MIKULA, *Slovník slovenských spisovateľov*, s. 219.
- 14) MACHALA, Drahoslav. *Majstri slova*. Bratislava : Perfekt, 2002 (vyšlo s finančným príspevkom Ministerstva kultúry SR), s. 73
- 15) GONDA, Milan (ed.). *Jozef C. Hronský. Zbrané spisy XII. Niet krajších slov. Publicistika a dokumenty*. Martin : Matica slovenská, 2012, s. 78-80.
- 16) MINÁČ, *Slovenský biografický slovník II...*, s. 416.
- 17) MAŤOVČÍK, *Biografický lexikón Slovenska III*, s. 645.
- 18) MIKULA, *Slovník slovenských spisovateľov*, s. 219.
- 19) MIKULA, *Slovník slovenských spisovateľov*, s. 217 a 218.
- 20) MAŤOVČÍK, *Jozef Cíger Hronský...*, s. 74. 75 a 77.
- 21) MACHALA, *Majstri slova*, s. 72.
- 22) MAŤOVČÍK, *Jozef Cíger Hronský...*, s. 72 a 74.
- 23) ŠTEVČEK, *Jozef Cíger – Hronský...*, s. 24.
- 24) NIŽNANSKÝ, Jozef R. Jedno a sedem srdc. In CÍGER HRONSKÝ, Jozef. *Sedem srdc*. Tatran : Bratislava, 1969, s. 217.
- 25) GETTING, *Náčrt problematiky umeleckej kolaborácie...*, s. 151.
- 26) <http://www.naseslovensko.net/?s=hronsk%C3%B-D&submit=Search> (internetová stránka IŠ Naše Slovensko s textom o podpore a odhalení tabule J. C. Hronského v Kremnici), 11. 10. 2018

Kremnický letopis 1/2018*Annales cremnicienses*

časopis o dejinách Kremnice a okolia, vychádza 2-krát do roka, ročník 17, číslo 1 (jún 2018), celkovo 33. číslo časopisu, prvých 9 čísel vyšlo pod názvom Kremnický rumaj, cena 1,50 euro

na vydávanie časopisu sa vzťahujú ustanovenia autorského práva

vydavateľ: SOS Kremnica, o. z. venujúce sa histórii a pamiatkam mesta Kremnice a jeho okolia, IČO: 37823671

adresa redakcie: Štefánikovo námestie 11/21, 967 01 Kremnica, SR

kontakt: 0915 824 518, danielkianicka@yahoo.com, daniel.kianicka@nbs.sk

redaktor, zostavovateľ, redakčné a grafické spracovanie: Daniel Haas Kianička

redakčná spolupráca: Magdaléna Kamhalová

fotografie: Matej Plekanec, Daniel Haas Kianička, Tomáš Haviar, skeny

tlač: P+M Turany

náklad: 200 ks

registračné číslo časopisu: EV 4158/10, ISSN 1336-8133

Ako dobrovoľná nezisková organizácia uvítame akékoľvek **finančné príspevky** na vydávanie časopisu, prispieť môžete priamo v sídle redakcie alebo v ktorejkoľvek pobočke VÚB, IBAN číslo nášho účtu je SK390200000001481324851/0200.